

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД БАГАТОДІТНОЇ
СІМ'Ї У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-з
спеціальності: 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Замешайлов Леонід Володимирович

Керівник: доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, доцент,
кандидат педагогічних наук Лещенко О. Г.

Рецензент: _____
_____

Запоріжжя
2020

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 87 с., 67 джерел.

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї.

Предмет дослідження – зміст соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти.

Мета дослідження – визначити теоретичні основи, практичні шляхи і технології оптимізації соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічний супровід багатодітних сімей в у закладі дошкільної освіти буде більш успішним, за умови включення в процес супроводу методичної діяльності та діагностики.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач використовувались наступні методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження, синтез, порівняння, класифікація, систематизація теоретичних даних.

Практична значущість дослідження: аналіз теоретичних основ вивчення комплексного соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у закладі дошкільної освіти дозволив виявити сутність і основні напрямки соціально-педагогічного супроводу; розкрити форми, методи і зміст комплексного соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.

СІМ'Я, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ, БАГАТОДІТНА СІМ'Я, СУПРОВІД, КОРЕКЦІЯ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, ТРЕНІНГОВА РОБОТА.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Запорізький національний університет

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти

Рівень вищої освіти магістерський

Спеціальність Соціальна робота

Освітня програма Соціальна педагогіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Н.В. Заверико

«___» _____ 2020 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

Замешайлову Леоніду Володимировичу

1. Тема роботи Соціально-педагогічний супровід багатодітної сім'ї у закладі дошкільної освіти

керівник роботи доцент, кандидат педагогічних наук О. Г. Лещенко

затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 1031-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи матеріали курсових робіт, вивчення та аналіз педагогічної, психологічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розкрити поняття багатодітної сім'ї в психологічному, соціальному та педагогічному аспектах; розкрити сутність і принципи соціально-педагогічного супроводу; вивчити етапи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей; провести експериментальну роботу з метою виявлення умов реалізації соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей в закладі дошкільної освіти.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

=

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Лещенко О.Г., доцент		
Розділ 1	Лещенко О.Г., доцент		
Розділ 2	Лещенко О.Г., доцент		
Висновки	Лещенко О.Г., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір матеріалу	Квітень-травень 2020	виконано
2	Написання вступу	Липень 2020	виконано
3	Написання першого розділу	Серпень-вересень 2020	виконано
4	Написання другого розділу	Вересень-жовтень 2020	виконано
5	Складання списку джерел	Жовтень 2020	виконано
6	Оформлення роботи	Листопад 2020	виконано
7	Проходження передзахисту	Листопад 2020	виконано
8	Проходження нормоконтролю	Листопад 2020	виконано

Студент _____ Л. В. Замешайлов

Керівник роботи _____ О. Г. Лещенко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ В. В. Апухтіна

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретичні основи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.....	11
1.1. Зміст і форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями.....	11
1.2. Багатодітна сім'я в психологічному, соціальному та педагогічному аспекті.....	17
1.3. Сутність і принципи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.....	28
1.4. Етапи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.....	45
Розділ 2. Експериментальне дослідження соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї у закладі дошкільної освіти.....	58
2.1. Напрями роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями.....	58
2.2. Технологія соціально-педагогічної діяльності з багатодітними сім'ями.....	65
2.3. Результати експериментальної роботи з соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї у закладі дошкільної освіти.....	71
2.4. Характеристика комплексу заходів соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.....	81
Висновки.....	86
Список використаних джерел.....	88

ВСТУП

У зв'язку із змінами, що відбуваються в політичній, соціальній та економічній сферах, виникло ряд проблемних ситуацій в суспільстві серед яких особливого значення має проблема підростаючого покоління. Сучасний розвиток економіки нашої країни, соціальні процеси, що відбуваються в нашому суспільстві, відбилися на погіршенні фінансового становища сім'ї, зумовили падіння престижу ряду професій, скорочення виховного потенціалу батьків, що призвело до різкого зростання сімей, де батьки недбало ставляться до своїх обов'язків.

Сім'я являє собою цілісну систему соціального функціонування людини, виступає в якості соціального інституту, який впливає на формування і всебічний розвиток особистості. Величезна кількість і унікальність інструментарію впливу сім'ї роблять її потужним, незамінним механізмом, який у сприятливому випадку забезпечує людині підтримку, економічну, соціальну та фізичну безпеку.

Сформовані умови вимагають формування ефективної комплексної системи підтримки сім'ї, що включає в себе діагностичні, профілактичні, а найголовніше соціально-реабілітаційні заходи, створення оптимального середовища для життєдіяльності сім'ї та дітей, що опинилися у важкій життєвій ситуації, здійснення соціальної підтримки, профілактики і організації роботи з сім'ями.

Характерним для сучасної сім'ї є зниження рівня життя. Батьки сьогодні зайняті, в основному добуванням засобів для існування, що часто призводить до обмеженості спілкування батьків з дітьми. Вони не мають можливості нормально нагодувати, вдягнути дитину, не говорячи вже про витрати на культурне дозвілля. Крім того, зростання психологічної напруженості в суспільстві позначається на психологічному кліматі у сім'ї. Усе це призводить до прагматизму, внаслідок чого створюється своєрідний тип мислення, що

позначається на формуванні ціннісних орієнтацій у дітей. Тобто батьки не мають змоги розвивати їхні здібності, задовольняти інтереси. Водночас у суспільстві зростає соціальна цінність сім'ї у вихованні, формуванні та розвитку особистості дитини. Така суперечливість породжує проблеми у сімейному вихованні. Вони виникають у нормальних сім'ях, а ще більше їх у сім'ях, де батьки повністю або частково, в силу тих чи інших причин, втратили свої виховні можливості. У результаті в цих сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання.

На сучасному етапі суспільного буття, соціально-педагогічна діяльність з багатодітними сім'ями є досить актуальною. Саме багатодітна сім'я на сьогоднішній день відчуває гостру потребу у наданні їй соціально-педагогічної допомоги представниками соціальних служб, так як значна частина багатодітних сімей постійно зіштовхується із низкою гострих, специфічних для неї проблем.

Багатодітні родини є сім'ями, що належать до групи соціального ризику, тому що є маса причин, які роблять їх соціально вразливою категорією населення. Дохід на кожного члена сім'ї в них не перевищує прожиткового мінімуму. Також в таких сім'ях діти часто залишаються позбавленими батьківського піклування, батьки не в змозі приділяти увагу кожній дитині. Дуже часто багатодітні родини не завжди самостійно знаходять вихід зі складних життєвих обставин і тому потребують професійної підтримки фахівців соціальної сфери.

Актуальність проблем сучасної багатодітної сім'ї вимагає від фахівців різних областей і всього суспільства в цілому осмислення вже наявного досвіду з підтримки багатодітних сімей, розробки і впровадження нових програм соціального захисту та підтримки сімей з метою запобігання дитячої безпритульності, бродяжництва, соціального сирітства та стабілізації суспільства.

В останнє десятиліття активно розвивається і впроваджується в соціально-педагогічної практику особливий процес, який в різних джерелах

отримав назву «супровід». Ідея супроводу стала формуватися в соціальній педагогіці в кінці XIX століття. Під нею розумілося спочатку реальне супровід дитини, нездатного в силу будь-яких причин діяти в тій чи іншій області життя самостійно. Однак, у міру розвитку соціальної педагогіки як особливої галузі знання, категорія супроводу стала набувати самостійного значення. Сьогодні термін супровід в психології, педагогіці, соціальній педагогіці та інших областях знання вживається як концептуально, так і по відношенню до практичної діяльності щодо вирішення конкретних проблем. І. Липський, аналізуючи поняття «супровід» на рівні загального, приходять до висновку, що «супровід розвитку людини є його соціальна взаємодія з оточуючими людьми, функціями впливів яких є розвиток цієї людини на його життєвому шляху, в різноманітних особистих і соціальних ситуаціях». Метою соціально-педагогічної супроводу є формування у сім'ї здатності до саморозвитку, саморегуляції, самозмінення і самовдосконалення в різних ситуаціях її життєвого становлення».

Дослідники приділяють увагу проблемам, які виникають у багатодітних сім'ях. Зокрема проблемами надання соціальної допомоги багатодітним сім'ям займалися такі науковці з соціальної роботи О. Безпалько, С. Коляденко, Н. Павлик, Н. Сейко, Т. Шеляг. Зокрема, А. Антонов, А. Синельников, Е. Альчидеєва, Т. Бодрова приділяли увагу проблемам становища багатодітних сімей в суспільстві і формування психологічних особливостей підлітків з багатодітних сімей; Г. Дмитрієв, Е. Караєва – розробкою форм і методів роботи з багатодітною родиною; Л. Обухова, О. Масраєва та Т. Шеляг вивчали спосіб життя сільської родини; Ф. Навіль вивчав розвиток особистості дитини в багатодітній родині; В. Кувшиннікова досліджувала соціальне становище сільської багатодітної сім'ї. Проблемою соціально-правового забезпечення сучасної багатодітної сім'ї займалися вчені Т. Зубкова, І. Зверева, С. Кархліна.

Аналіз соціально-педагогічної літератури дає підстави констатувати, що в теорії і практиці накопичено певний досвід роботи з багатодітною сім'єю. Проте на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо з'ясовані

питання про умови соціалізації дітей і підлітків в багатодітній родині, про шляхи соціальної та психолого-педагогічної підтримки багатодітної родини і супроводу її членів, про роль освітніх організацій в цих процесах.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість у соціально-педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження: «Соціально-педагогічний супровід багатодітної сім'ї у закладі дошкільної освіти».

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї.

Предмет дослідження – зміст соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти.

Мета дослідження – визначити теоретичні основи, практичні шляхи і технології оптимізації соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї в умовах закладу дошкільної освіти.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічний супровід багатодітних сімей в у закладі дошкільної освіти буде більш успішним, за умови включення в процес супроводу методичної діяльності та діагностики.

Завдання дослідження:

- 1) розкрити поняття багатодітної сім'ї в психологічному, соціальному та педагогічному аспектах;
- 2) розкрити сутність і принципи соціально-педагогічного супроводу;
- 3) вивчити етапи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей;
- 4) провести експериментальну роботу з метою виявлення умов реалізації соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей в закладі дошкільної освіти.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач використовувались наступні методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження, синтез, порівняння, класифікація, систематизація теоретичних даних.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили: методологічні позиції особистісно-орієнтованого підходу (Г. Андреева,

Е. Бондаревська, І. Кон та ін.); теорія соціально-педагогічної підтримки і супроводу (О. Газман, Е. Казакова, Н. Крилова, Н. Михайлова, С. Расчетіна, Н. Суртаева та ін.). В тому числі ідеї соціально-педагогічної підтримки багатодітних сімей (М. Вдовіна, Т. Лодкіна, Г. Новокшонова, Ф. Семенов); проектний підхід в організації соціально-педагогічного супроводу (В. Торохтій, Н. Сінягіна та ін.).

Практична значущість дослідження: аналіз теоретичних основ вивчення комплексного соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у закладі дошкільної освіти дозволив виявити сутність і основні напрямки соціально-педагогічного супроводу; розкрити форми, методи і зміст комплексного соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАГАТОДІТНИХ СІМЕЙ

1.1. Зміст і форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями

Економічні, соціальні труднощі, політичні конфлікти і загальна нестабільність життя суспільства призводять до ускладнення тих проблем, які стоять перед сім'єю. Адже сім'я – це не тільки подружні взаємини, а й усі вертикальні зв'язки з кількома поколіннями прабабків. На жаль, нині спостерігається збіднення сімейних та руйнування родинних зв'язків, і це не може не впливати на стан сучасної сім'ї та розвиток у ній дітей. Адже саме через сім'ю дитина залучається до культури, набуває людських цінностей, переконань, моделей рольової поведінки, які формують подальші життєві вчинки, життєве сприйняття.

Для соціального педагога інформація про сім'ю є основою для подальшої роботи, формування взаємин, визначення предмету соціального патронажу.

Сімейні проблеми частіше не залежать від соціального статусу сім'ї та можуть спостерігатися як у матеріально забезпеченій, інтелігентній, так і в малозабезпеченій, малоосвіченій родині.

Деякі категорії сімей потребують постійного фахового консультування та супроводу спеціалістами психологічної служби для успішної адаптації та розвитку в них дітей. Особливо доречною така робота є тоді, коли сім'я перебуває у кризовому стані. Частіше у прагненнях стабільності батьки переймаються пошуками матеріальної підтримки, але не менш травматичним для дитини може стати нездоровий психологічний клімат у сім'ї.

Велика перевага роботи соціального педагога в школі – у тому, що він має змогу надавати допомогу таким сім'ям як на етапі їхньої кризи, конфлікту, так і займатися профілактикою сімейних дисфункцій, налагодженням сімейних

комунікацій.

Причини дисфункцій сімейних відносин:

- 1) Економічні: низький прожитковий рівень (багатодітні, малозабезпечені сім'ї; сім'ї, де є діти інваліди; низький рівень заробітної плати; безробіття).
- 2) Соціальні: алкоголізм, наркоманія, проституція в сім'ї.
- 3) Психолого-етичні: жорстокість, агресивність, грубість, конфліктність, неврівноваженість.
- 4) Медичні: хронічні інфекційні, психічні відхилення тощо.

Основні труднощі сім'ї та її потреби у професійній допомозі зумовлені її типом.

Розглянемо різні типи сімей.

Неповні сім'ї.

Причиною виникнення соціальних проблем у таких сім'ях насамперед є малозабезпеченість, оскільки в сім'ї існує лише одне джерело прибутку (іноді трудового прибутку взагалі нема, і сім'я вимушена жити на виплати по безробіттю чи дитячі виплати).

Проте розв'язання соціально-економічних проблем – простіше, ніж соціально – психологічних, які обов'язково присутні у внутрішньо особистісній сфері і міжособистісних взаєминах членів сімей, насамперед дітей. Часто діти звинувачують себе у проблемах сім'ї. а в одного з батьків, який виховує дитину, почуття провини стає причиною гіперопіки. Є випадки коли образу на колишнього чоловіка, винного у розпаді сім'ї, жінка виявляє на дітях через жорстокість. У будь-якому випадку, сприятливого психологічного клімату в сім'ї немає.

Нині поширена нова категорія неповних сімей – неповні розширені сім'ї, які утворилися, як правило, в результаті певної соціальної катастрофи:

- смерть батьків малолітніх дітей;
- перебування батьків у в'язниці;
- позбавлення їх батьківських прав;

– пияцтво.

Найчастіше саме це змушує покоління прабатьків брати онуків на утримання і виховання. Такі сім'ї мають низький рівень прибутків, труднощі, пов'язані зі здоров'ям літніх людей, їхніми слабкими адаптаційними можливостями, невмінням пристосовуватися до реалій сучасності. Часто вони не можуть використовувати свій авторитет, їм важко контролювати ситуацію, тому діти демонструють девіантні форми поведінки.

Сім'ї, які виховують дітей – інвалідів.

Ці сім'ї змушені розв'язувати всі проблеми, пов'язані з інвалідністю: малозабезпеченість, обмеженість життєдіяльності тощо. Під час виховання дитини виникають великі труднощі: дуже мало установ, які б надали батькам допомогу у вихованні таких дітей; догляд за дітьми часто не можна поєднати з іншою діяльністю. Тому мати змушена залишати роботу або перейти на іншу, але низькооплачувану. Кількість розлучень у таких сім'ях набагато вища – батько частіше не в змозі витримати постійні труднощі й залишає сім'ю. Діти – інваліди, позбавлені кваліфікаційної, реабілітаційної та розвивальної допомоги, іноді ведуть практично «рослинне» існування.

Сім'ї, у яких батьки зловживають алкоголем чи наркотиками.

Дорослі у такій родині, забувши про батьківські обов'язки, цілком і повністю занурюються у «алкогольну субкультуру», що супроводжується втратою громадських і моральних цінностей і веде до соціальної та духовної деградації. У кінцевому підсумку сім'ї з хімічною залежністю стають соціально і психологічно неблагополучними.

Життя дітей в подібній сімейній атмосфері стає нестерпним, перетворює їх в соціальних сиріт при живих батьках.

Спільне життя з хворим на алкоголізм призводить до серйозних психічних порушень в інших членів родини, тобто співзалежність.

Сім'я, з алкогoleзалежними батьками, небезпечна своїм впливом не тільки на власних дітей, а й поширенням руйнівного впливу на особистісне становлення дітей з інших сімей. Як правило, навколо таких будинків

виникають цілі компанії сусідських хлопців, завдяки дорослим вони долучаються до алкоголю та кримінально – аморальної поведінки, яка панує в середовищі людей, що п'ють.

Багатодітні сім'ї.

Особливою категорією таких сімей є неблагополучні сім'ї, що утворилися в результаті безвідповідальної поведінки батьків, іноді на фоні інтелектуально-психологічного недорозвитку, алкоголізму, асоціального способу життя.

Такі сім'ї переживають багато труднощів, пов'язаних із малозабезпеченістю, тісністю житла. Діти з таких сімей часто потребують допомоги, реабілітації, страждають від хвороб, недорозвиненості. У випадку втрати батьківського піклування їхню долю особливо важко влаштувати, тому що сімейне законодавство перешкоджає відлученню дітей від однієї сім'ї, а всиновити три – сім дітей різного віку й різного рівня соціальної адаптації не завжди можливо.

Сім'ї із низьким морально-культурним рівнем батьків.

У них вплив на дітей проявляється не прямо через зразки аморальної поведінки батьків, як це буває в «алкогольних» сім'ях, а побічно, внаслідок хронічних ускладнених, фактично нездорових відносин між подружжям, які характеризуються відсутністю взаєморозуміння та взаємоповаги, наростанням емоційного відчуження і переважанням конфліктної взаємодії. Конфліктна сім'я

Конфліктною сім'я стає не відразу, а через деякий час після утворення шлюбного союзу. І в кожному окремому випадку є свої причини, що породили сімейну атмосферу. Однак не всі сім'ї руйнуються, багатьом вдається не тільки встояти, але зробити більш міцними сімейні узи. Все це залежить від того, чим зумовлена поява конфліктної ситуації і як ставиться до неї кожний з подружжя, а так само від їх орієнтованості на конструктивній чи деструктивний шлях вирішення сімейного конфлікту. Тому слід розмежовувати такі поняття, як «сімейні конфлікти» і «конфліктні сім'ї», тому що конфлікт у сім'ї, нехай і досить бурхливий, ще не означає, що це - конфліктна сім'я. У конфліктних

сім'ях часто відсутня моральна, психологічна підтримка. Характерною особливістю конфліктних родин є так само порушення спілкування між її членами. Як правило, за затяжним, недозволенним конфліктом чи сваркою ховається невміння спілкуватися.

Постійного соціального нагляду потребують й інші сім'ї, яким потрібна соціально-психологічна допомога. Наприклад, сім'ї, де трапляються випадки сімейного насилля, жорстокості, від чого часто страждають діти. Одним зі складних випробувань для будь-якої сім'ї є сімейні конфлікти. Ось чому соціальному педагогові важливо володіти дієвими технологіями сімейної терапії, зокрема технікою сімейного консультування. Основами конфліктології та навичками посередництва у врегулюванні конфліктів.

Отже, є чимало проблемних сімей, які потребують соціальної допомоги і психологічної підтримки соціальних педагогів і практичних психологів – допомагати безконфліктно розв'язувати виникаючі проблеми, психологічно підтримувати їх, допомагати у побудові правильних взаємовідносин з учителями школи, де навчаються їх діти, державними органами, службами, громадськими організаціями, оточуючими людьми. Це дасть змогу сім'ям подолати труднощі з найменшими психологічними втратами.

Розглянемо Напрямки діяльності соціального педагога із сім'ями.

Робота соціального педагога, який здійснює соціально-педагогічний супровід сім'ї, має бути пов'язана з відповідним вивченням поведінки дитини, умов її перебування у сім'ї, дослідженням внутрішньо-сімейних взаємин та наданням кваліфікованої соціальної допомоги. Робота з сім'єю повинна мати системний характер .

Працюючи в навчальному закладі потрібно знати стан благополуччя чи неблагополуччя кожної дитини. Для цього на початку навчального року соціальний педагог разом з класними керівниками проводить паспортизацію класів, на основі чого виділяє проблемні категорії сімей та потреб дитини, яка живе в такій сім'ї. це є банк потрібних для роботи даних. На початку роботи з конкретною сім'єю соціального педагога цікавить вся інформація про

особистість дитини, яка в ній виховується.

Оперуючи об'єктивною інформацією, соціальний педагог визначає напрямок супровідної роботи, яка передбачає дослідження умов життя сім'ї, рівня родинного виховання, виду необхідної допомоги.

Одним із важливих напрямів роботи соціального педагога є надання допомоги вчителям, вихователям, батькам, учням у налагодження взаємостосунків, здобутті взаєморозуміння, раціональних шляхів вирішення складних шкільно-сімейних проблем.

Невміння виховувати – людська біда. Завдання соціального педагога полягає в тому, щоб надати батькам конкретної кваліфікованої методичної допомоги з корекції недоліків сімейного виховання. Цього можна досягти лише тоді, коли взаємини із сім'єю будуватимуться на співробітництві, взаємній допомозі, взаєморозумінні. В основі таких взаємин лежить тісний контакт із сім'єю, розуміння процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, використання позитивного виховного потенціалу, безмежних джерел народної педагогіки, пропаганда досвіду сімейного виховання.

У зв'язку із вищевказаним значні завдання покладаються на шкільну психологічну службу. Її напрямки роботи:

- психодіагностика та корекційна робота з дітьми, неблагополучними сім'ями, дітьми із сімей групи ризику;
- соціально-педагогічні консультації батьків з різних питань виховання дитини у сім'ї;
- допомога батькам і дітям у встановленні правильних взаємостосунків;
- допомога підліткам і юнакам у подоланні невпевненості в собі;
- розширення знань педколективу, батьків і дітей про правила формування здорового способу життя;
- навчання засобів захисту від психологічних і соціальних стресів;
- контроль за умовами життя дитини в сім'ї та школі;
- оцінка індивідуально-психологічних особливостей і можливостей дитини та створення програми з оптимізації її розвитку;

– зниження емоційного напруження учнів, які прийшли до школи.

Якщо сім'я неблагополучна, то одне із найважливіших завдань соціального педагога – скоригувати недоліки сімейного виховання, захистити дитину від сімейного неблагополуччя, запобігти педагогічній занедбаності, важковиховуваності та ін.

Соціальний педагог працює разом із дирекцією школи, класними керівниками, класними і шкільними батьківськими комітетами, з інспекцією у справах неповнолітніх, дільничним інспектором міліції. Як свідчить практика, неблагополучними у школі вважаються сім'ї, де батьки-алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя; сім'ї, де у дитини не склалися стосунки з вітчимом, мачухою. Інші типи неблагополучних родин майже не фіксуються. Уваги соціальних педагогів вимагають всі типи сімей, незважаючи на те, вплинули вони на дитину, чи ні. Як відомо сімейне неблагополуччя негативно позначається на формуванні особистості дитини, тому такі сім'ї і діти, які виховуються в них, повинні постійно бути в центрі педагогічної уваги: захисна позиція відносно таких дітей, конкретна методична допомога батькам з питань організації сімейного виховання, педагогічна освіта цих батьків.

1.2. Багатодітна сім'я в психологічному, соціальному та педагогічному аспекті

«Сім'я – найпоширеніший вид соціальної групи, основний осередок суспільства, в якій народжується, формується, розвивається і більшу частину життя перебуває людина» [38].

А. Антонов визначає сім'ю «як засновану на єдиній загальносімейній діяльності спільності людей, пов'язаних узами шлюбу – батьківствородства, і тим самим здійснює відтворення населення і наступність сімейних поколінь, а також соціалізацію дітей і підтримку існування членів сім'ї» [2].

А. Харчев представляє сім'ю «як інститутований спільність, яка

складається на основі шлюбу і породжується їм правової та моральної відповідальності подружжя за здоров'я дітей, їх виховання» [40].

На його думку, сім'я є складнішою системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей.

За визначенням А. Мудрика, «сім'я – це заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою, в ній виробляються сукупність норм, санкцій та зразків поведінки, що регламентують взаємодію між подружжям, батьками і дітьми, дітей між собою» [4]. Він виділяє наступні параметри сім'ї:

- демографічний – структура сім'ї (бездітна, одnodітна, мало- або багатодітна, повна або неповна);
- соціально-культурний – освітній рівень батьків, їх участь в житті суспільства;
- соціально-економічний – майнові характеристики і зайнятість батьків на роботі;
- техніко-гігієнічний – умови проживання, оснащеність житла, особливості способу життя.

Багатодітній сім'єю вважається сім'я з трьома і більше неповнолітніми дітьми (в тому числі усиновленими, а також пасинками і пасербицями) у віці до 16 років, а також у віці до 18 років, за умови, що вони навчаються в освітніх установах, що реалізують загальноосвітні програми [2]. Багатодітна сім'я – це особливо створений світ зі своїми позитивними і негативними моментами, зі своїми радощами і проблемами. У певних моментах батьки і діти в таких сім'ях відчувають складності, а в інших перемоги.

Види і типи сучасних сімей діляться за наступними критеріями:

1. За розміром сім'ї – значімо кількість її членів.
2. За типом сім'ї:
  - 1) нуклеарна сім'я – включає в себе одну шлюбну пару з дітьми;

2) складна сім'я – складається не тільки з шлюбної пари і їх дітей, а й включає родичів, наприклад - бабусь, дідусів, сестер, братів і т.д. Подібна сім'я може включати в себе кілька споріднених шлюбних пар, які об'єднуються для полегшення деяких аспектів їх життєвого устрою;

3. Неповна сім'я – включає одного або декілька дітей і тільки одного з батьків або з шлюбної пари зовсім без дітей [48].

4. За кількістю дітей:

1) інфетільні, бездітні сім'ї (сім'ї, в яких жінка не може завагітніти або не вагітніють за медичними показниками, але відверто хочуть дітей. Зустрічаються пари, які живуть тільки один для одного, неготові ділити свої половини з кимось ще, вони часто твердо вирішив не заводять дітей не хочуть обтяжувати себе зайвою опікою і відповідальністю);

2) одnodітна сім'я (зростання сімей з однією дитиною частково пов'язаний з кризовими ситуаціями в суспільстві і відсутністю необхідної допомоги сім'ям, до того ж зі складнощами влаштування дітей в дитячі дошкільні установи, отже сімейство воліє задовольнятися тільки однією дитиною);

3) малодітні сім'ї – кількість дітей є недостатнім для забезпечення природного приросту, тобто не більше 2 дітей;

4) середньодітні сім'ї – значна кількість для природного приросту і виникнення динаміки, 3-4 дитини;

5) члени багатодітних сімей – значно більше, ніж необхідно для забезпечення природного приросту, це 5, 6 і більше дітей.

5. За формою шлюбу:

1) моногамна сім'я – складена з двох партнерів, в цій сім'ї не передбачено місце третього. Такий союз утворений лише для двох люблячих людей, які удвох прагнуть виховувати своїх дітей. Зрозуміло в моногамній сім'ї існують необхідні передумови для виховання дітей в адекватних, нормальних умовах.

2) полігамних сім'я – один з партнерів такого союзу в своєму розпорядженні кілька шлюбними зобов'язаннями. Розрізняють полігінія (шлюб

між чоловіком, коли у нього кілька жінок) і поліандрію (жінка перебуває у шлюбі з декількома чоловіками).

6. За статтю подружжя:

1) різностатева сім'я;

2) одностатева сім'я – пара з жінок або чоловіків, які здійснюють спільне виховання дітей.

7. За місцем положення людини:

1) батьківська – сім'я наших батьків;

2) репродуктивна – сім'я, створювана людиною.

8. Залежно від місця проживання:

1) патрилокальну – така сім'я проживає на одній території з батьками чоловіка;

2) патрилокальну – сім'я, яка живе на одній території з батьками дружини;

3) пеолокальная – сім'я, живе на окремій від батьків території.

При всій своїй унікальності, багатодітні сім'ї умовно слід розподілити на наступні типи:

1. Гармонійні сім'ї, в них батьки свідомо підходили до бажання мати багато дітей, докладають все залежне від них для повноцінного розвитку кожної дитини.

2. Сім'ї в яких батьки свідомо не планували мати більше одного або двох дітей (можуть сформуватися в результаті народження двійні, трійні, через острах переривати вагітність і т.д.).

3. Сім'ї, що утворилися в результаті шлюбу подружжя, з дітьми.

4. Сім'ї в яких народження великого числа дітей вважається скоріше проявом неблагополуччя (безладні статеві стосунки в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, установка батьків, що дитина турбота держави і т.д.) [2].

Багатодітні сім'ї завжди стикалася з безліччю найрізноманітніших проблем і ставилися до категорії «сім'ї групи ризику» [46].

У літературі з психології, педагогіки, соціології існує досить багато різних класифікацій сімей за різними підставами: повні, неповні, благополучні, проблемні і т.п. З безлічі типологій сім'ї (психологічні, педагогічні, соціологічні) завданням діяльності соціального педагога з багатодітною сім'єю може відповідати наступна комплексна типологія, в якій члени багатодітних сімей розрізняють за рівнем їх соціальної адаптації до сучасних умов:

1) Благополучні багатодітні сім'ї – вони цілком успішно справляються зі своїми функціями, особливо не потребують підтримки соціального педагога, зважаючи на свої адаптивні здібності, які ґрунтуються на матеріальних, психологічних та інших внутрішніх ресурсах, швидко адаптуються до потреб своїх дітей і успішно вирішують завдання їх виховання і розвитку. У ситуації виникнення проблем, їм може бути достатньо одноразової допомоги в рамках короткострокових моделей роботи соціального педагога. Благополучна сім'я побудована на основі взаємної любові подружжя, в основі їх взаємин покладені взаємна повага, взаємодопомога, з часом з'являються схожі оціночні судження. З появою дитини в родині складаються знову придбані ознаки колективу: спільні цілі і перспективи, спільно здійснювана діяльність по догляду за дитиною, загальні переживання, пов'язані з його народженням і розвитком. Провідним, характерним для спільної колективної діяльності повинен бути елемент співпереживання членів колективу, в тому числі і сімейного (удача, невдача, очікування результатів, пошук шляхів вирішення і т.д.).

2) Багатодітні сім'ї з категорії групи ризику – їх характеризує наявність деяких відхилень від норм, відтак не дозволяє визначити їх як благополучні, припустимо, неповна сім'я, малозабезпечена сім'я, родина, що має дітей-інвалідів тощо, і знижує адаптивні здібності цих сімей. Можна сказати, такі сім'ї виконують завдання виховання дітей з чималим напруженням власних сил, з цієї причини соціальний педагог обов'язково спостерігає за станом такої сім'ї, за наявними в ній дезадаптуючими факторами, відстежує, в якій мірі вони компенсовані іншими позитивними характеристиками, і при виникненні необхідності пропонує своєчасну допомогу [29].

3) Неблагополучні багатодітні сім'ї – неблагополучна сім'я – в такій сім'я дитина переживає і відчуває часто повторюваний або постійний дискомфорт, стресові ситуації, жорстоке ставлення до себе, моральне та / або фізичне насильство, нехтування, голод – тобто неблагополуччя. Під неблагополуччям ми розуміємо його різні прояви: психічне (загрози, придушення особистості, нав'язування асоціального способу життя та ін.); фізичне (жорстокі покарання, побої, насильство, примус до заробітку грошей різними способами, відсутність їжі, одягу); соціальне (виживання з дому, відбирання документів, шантаж, умов для нормального проживання і розвитку та ін.) [51].

При низькому соціальному статусі в якійсь із сфер життєдіяльності або в декількох відразу, не справляються з покладеними на них функціями, зрозуміло, їх адаптивні здібності істотно знижені, процес сімейного виховання дітей протікає з великими труднощами, повільно, мало результативно. Для даного типу сім'ї просто необхідна активна і як правило тривала підтримка з боку соціального педагога. Залежно від характеру виявлених проблем соціальний педагог надає таким сім'ям освітню, посередницьку допомогу в рамках довгострокових форм роботи.

4) Асоціальні багатодітні сім'ї – взаємодія членів таких сімей з соціальним педагогом протікає найбільш трудомістким, їх стан потребує докорінних змін. У цих сім'ях, де батьки ведуть аморальний, протиправний спосіб життя і де житлово-побутові умови не відповідають елементарним санітарно-гігієнічним вимогам, а вихованням дітей, як правило, взагалі ніхто не займається, діти стають бездоглядними, постійно голодними, природно відстають в інтелектуальному і фізичному розвитку, дуже часто стають жертвами насильства як з боку батьків, так і інших громадян того ж соціального шару [47]. На практиці до асоціально-аморальним сім'ям найчастіше відносять сім'ї з відвертими стяжательськими орієнтаціями, вони живуть згідно принципу «мета виправдовує засоби», в яких відсутні моральні норми і обмеження. Зовні обстановка в цих сім'ях навіть може виглядати

цілком благоприсойної, рівень життя досить високий, але духовні цінності підмінені виключно стяжательськими орієнтаціями з вельми нерозбірливими засобами їх досягнення. Такі сім'ї, хоч і виглядають зовні цілком респектабельно, завдяки своїм спотвореним моральним уявленням, надають на дітей пряме десоціалізуючих вплив, безпосередньо прищеплюючи їм антигромадські погляди і ціннісні орієнтації. Робота соціального педагога з цими сім'ями неодмінно повинна вестися в тісному контакті з правоохоронними органами, а також органами опіки та піклування.

Багатодітність зрозуміло, має свої як позитивні, так і негативні моменти.

До позитивних можна віднести те, що:

- в багатодітних сім'ях, наслідуючи старшим дітям, молодші швидше здобуваю побутові навички;
- діти здатні до більш швидкої адаптації в новому колективі, мають підвищену стійкість до стресів;
- при всій зайнятості батьків, діти виховуються в силу обставин природним чином;
- діти швидше набувають навичок самообслуговування, оскільки в багатодітній родині швидше мамі необхідна допомога дітей;
- в багатодітній родині виникає система різновікової дитячого колективу: в ній існує вікова ієрархія, старші керують молодшими.

До негативних моментів слід віднести:

- практично повна відсутність можливості до персонального підходу до кожної дитини, часто не вистачає часу до близьких контактів і розмов по душах віч-на-віч;
- менше можливостей для задоволення потреб та інтересів дитини;
- старші діти беруть на себе велику кількість домашніх обов'язків, несуть підвищену відповідальність, з цієї причини діти швидко дорослішають;
- через надмірну завантаженість домашніми обов'язками і молодшими дітьми, можливо відставання в навчальному процесі;
- відчуваючи себе досить дорослими, старші діти рано починають

працювати і жити самостійно;

- підвищена тривожність через не своїх обов'язків;
- діти часто ревнують батьків до молодших дітей, тому що маленьким дістається більше уваги, в той час як з старших в основному тільки запитують, з цього, старші діти ні рідко втрачають зв'язок з батьками;
- через недостатнє прояви уваги до проблем та інтересів старших дітей, у них знижується самооцінка;
- досить частим явищем буває погане самопочуття старших дітей, знову ж таки, через перерахованих вище причин;
- поняття особистого простору практично немає ні у батьків, ні у дітей;
- недостатність можливості саморозвитку батьків з питань виховання так само через дефіцит часу;
- дорослі досить часто втрачають почуття справедливості по відношенню до дітей, виявляють до них неоднакову прихильність і увагу.

Але, не дивлячись на численні негативні моменти, як свідчить статистика, сім'ї з двома і більше дітьми більш стабільні, тому що діти скріплюють подружній союз і підвищують відповідальність за сім'ю. Важливо відзначити, що в багатодітній родині у дітей досить рідко формуються якості типу егоїзму, надмірної любові до себе, ліниво. Унікальність характерів, інтересів, різноманітність відносин сприяють розвитку і вдосконаленню особистостей дітей і самих батьків. В багатодітній сім'ї неминуче постійне спілкування між людьми різної статі і віку. У взаємовідносинах членів багатодітної сім'ї особливо значимо шанобливе ставлення до старших. Багатодітна сім'я є незамінною школою колективізму, підготовки кожної дитини до майбутнього самостійного сімейного життя [64].

Старші діти беруть безпосередню участь у вихованні молодших – молодші багато чому можуть навчитися у старших, переймають їх звички і досвід. Цей аспект має як позитивні риси: досвід в області турботи про іншу людину, спілкування з малюками), так, в свою чергу і негативні риси: старші діти беруть установку на бездітність, (сприяє розвитку деякого егоїзму у

молодших дітей, в результаті надмірної опіки). Такі наслідки залежать від педагогічної грамотності або її відсутності батьків.

Вік при цьому теж відіграє значиму роль у відносинах між братами і сестрами. Їх взаємозв'язок відчутніше всього простежується у погодок і у дітей з незначною різницею, такий як в два-три роки. У відносинах братів і сестер зі значною різницею у віці теж можуть виникати складнощі. Крім того ще можуть виникнути складності виходячи з позиції гендерних ознак. І як наслідок в таких сім'ях досить часто спостерігаються проблеми у взаєминах між дітьми [44].

Із загальної кількості багатодітних сімей «важких» дітей і підлітків приблизно 15%. Саме такі діти стають першорядним об'єктом для пильної уваги з боку соціального педагога. Зрозуміло, це не пов'язано з розподілом на те, що вони «гірше» інших, а через те, що ці діти набагато частіше за інших дітей стикаються з труднощами адаптації в навколишньому середовищі.

Так склалося, що до певної міри фактор багатодітності має великий вплив на соціалізацію і розвиток дітей, відбиваючись негативно. Широко відомо про існування великого числа думок про сприятливу «атмосфері багатодітності», про підтримку один одного, взаємовигоди і користь, але в дійсності такі сім'ї зустрічаються вкрай рідкістю. У статті «Багатодітна сім'я в дзеркалі статистики» її автор, посилаючись на результати свого дослідження, прийшов до висновку, що велика кількість дітей в одній сім'ї не так вже сприятливо, як може здатися на перший погляд.

За даними досліджень психологів в багатодітних сім'ях, які живуть в містах, порівняно вище частка правопорушень проступків, скоєних неповнолітніми, а так само у них більш виражена педагогічна бездоглядність. Вважається, що в десяти зі ста сімей, які мають трьох і більше дітей, морально-психологічна обстановка досить важка [34].

У зарубіжних психологічних дослідженнях представлені результати підтверджують, що кількість дітей в сім'ї, порядок їх народження впливають на розвиток не тільки індивідуальних, але і розумових особливостей дітей. Ці показники сім'ї виявляються найважливішими факторами, що впливають на

становлення психологічної індивідуальності дитини і його неординарності, надаючи не тільки сприятливе, але і виражений негативний вплив на його розвиток.

У дослідженнях Вагнера 1985 року говориться про те, що діти з багатодітних сімей, в порівнянні з однолітками з малодітних сімей, менш гнучкі, менш здатні чинити опір невизначеності, більш обережні, схвильовані і ранимі, більш потребують схвалення. У цих дітей в середньому скромніше Я-концепція, вони швидше конформних, ніж самостійні, а самоконтроль бере гору над самовираженням. Додатково до цього, у дітей з багатодітних сімей значно вище показники організованості і лідерських якостей [20].

Для правильно організованої багатодітній сім'ї більш природно вирішується проблема «діти і гроші». У такій сім'ї навіть найменший член усвідомлює доцільність сімейної економіки, змушений звикнути рахуватися з можливостями сім'ї, поважати потреби інших членів сім'ї та навіть вчитися планувати витрати. І, звичайно ж, в багатодітній родині працю кожного, незалежно від віку, є необхідністю. Однак тут існує небезпека неправильного розподілу обов'язків між дітьми. Найчастіше старшої дитини позбавляють значної частини дитячих і юнацьких радощів, які в повній мірі доступні його товаришам з малодітних сімей. І існує ризик, що при цьому молодші діти в подібній ситуації можуть вирости розпещеними і егоїстичними, впевненими в тому, що за всі їхні вчинки і промахи повинен нести відповідальність хтось інший [34].

Багато педагогів вважають, що багатодітна сім'я краще виконує свою функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя. Такі діти, в основному, не капризний, розторопні, спритні і самостійні, в них більше сердечного тепла і турботи про інших, менше зазнайства і егоцентризму. Очевидно, що у великій родині легше інтегрувати в свідомість і поведінку дітей складні моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага.

Саме з сім'ї починаються процеси індивідуального засвоєння дитиною суспільних норм і культурних цінностей, в сім'ї дитина набуває комунікативні

вміння і навички, досвід людського взаєморозуміння, професійного самовизначення. У сім'ї формується моральний вигляд і характер дитини, складається його ставлення до людей і навколишньої дійсності. Тому суспільству не може бути байдуже, що відбувається в родині, тим більше – багатодітній [50].

На жаль, в органах соціального захисту населення на сьогоднішній день не в повній мірі розвинений комплексний підхід до вирішення проблем багатодітних сімей – природно, лівова частка уваги приділяється матеріальним становищем сімей. З цієї причини для надання різнобічної допомоги багатодітним сім'ям і застосовується діяльність соціальних педагогів.

Робота з підтримки і супроводу багатодітної сім'ї будується виходячи з характеру труднощів, що виникли, комплексному вивченню характеристики сім'ї та ситуації при якій виникли проблеми у сім'ї. На основі отриманих даних в процесі взаємодії з членами сім'ї, складається індивідуальний маршрут супроводу.

Основні напрямки роботи з багатодітною родиною позначені так:

- виявлення та облік багатодітній сім'ї, складання комплексної характеристики сім'ї;
- визначення матеріального становища сім'ї, виявлення її проблем і потреб;
- юридична та консультативна допомога в отриманні різних допомог, пільг діючих для багатодітної сім'ї;
- психологічне консультування, надання психолого-педагогічної допомоги, юридичної допомоги, посередницьких послуг;
- соціально-педагогічний патронаж сім'ї, дітей, контроль за їх успішністю, діагностика, при необхідності корекція міжособистісних, внутрішньо сімейних стосунків;
- спостереження за станом здоров'я членів багатодітної сім'ї.

За розглянутому матеріалу сформулюємо висновок:

1. Багатодітна сім'я – це сім'я з трьома і більше дітьми, не обов'язково

кровного походження.

2. Багатодітна сім'я являє собою особливий світ зі своїми плюсами і мінусами, зі своїми радощами і проблемами. Батьки і діти в таких сім'ях переживають множинні складні, позитивні і негативні моменти в своєму житті, які позначаються на подальшому ході їхнього спільного життя і, від частини, що оточують їх людей.

3. За різних причин, як брак часу, навичок освітньої діяльності, недорозвиненості соціально-культурних аспектів, нестабільності матеріального становища і т.п. такі сім'ї відчують гостру нестачу в соціальному і психолого-педагогічній супроводі.

4. Робота з багатодітними сім'ями здійснюється на базі множинних розробок, при використанні фахівцями приватних підходів і будується виходячи з характеру виникаючих труднощів, комплексному вивченню характеристики сім'ї та ситуації, при якій у конкретній сім'ї виникли складності.

1.3. Сутність і принципи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей

Багатодітна сім'я є важливим соціальним інститутом суспільства, а величезний діапазон і унікальність засобів впливу такої сім'ї на дітей роблять її потужним, незамінним засобом соціалізації та соціального становлення особистості. Проте, останніми роками, у суспільстві все частіше з'являється думка, що багатодітна сім'я – потенційно неблагополучна або асоціальна сім'я. На нашу думку, цей стереотип не є правильним, тому що за сучасної соціально-економічної ситуації багатодітним сім'ям живеться доволі важко, часто вони отримують статус малозабезпечених сімей і саме через це потребують суттєвої допомоги від держави.

Ідеологія пріоритету багатодітної сім'ї, визнання її цінності для життя та

розвитку не тільки конкретної людини, але й суспільства у цілому, закріплена в багатьох нормативних документах нашої країни. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства», після внесення ряду змін визначено, що багатодітна сім'я – це «сім'я у якій подружжя (чоловік та жінка) перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей, у тому числі кожного із подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує».

Якщо сім'я опинилася у складних життєвих обставинах, то кожен із членів родини має право на отримання необхідних соціальних послуг або соціальний супровід з боку центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснюється відповідно до постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» № 896 від 21.11.2013 р. та «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» № 895 від 21.11.2013 р. [30].

Ю. Слюсарев поняття «супровід» вжив з метою позначення надання здоровим людям психологічної допомоги, спрямованої «не просто на зміцнення або добудову, а на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, яка запускає механізми саморозвитку і активізує власні ресурси людини [35].

В контексті освітнього процесу, спрямованого на розвиток особистості і як інструмент з надання соціально-педагогічної допомоги у вітчизняній психології та педагогіці психолого-педагогічний супровід стали розглядати в середині 90-х років ХХ століття. Супровід – це «підтримка психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникли особистісних проблем» (Н. Осухова). Н. Осухова розкрила супровід з точки зору системної інтегративної «технології» соціально-психологічної допомоги особистості, яка відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка йому поки що недоступна. Н. Осухова також стверджує,

що супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги, яка передбачає підтримку природно розвиваються реакцій, процесів і станів особистості.

Термін «психолого-педагогічна підтримка» в педагогічних словниках визначається як «діяльність професійних педагогів з надання превентивної (попереджувальної, що оберігає) і оперативної допомоги дітям (і підліткам) у вирішенні індивідуальних проблем, пов'язаних зі здоров'ям, ділової та міжособистісної комунікацією, з успішним просуванням в навчанні, особистим і професійним самовизначенням» [53].

Проблема педагогічної підтримки науково була сформульована О. Газманом, який запропонував визначення педагогічної підтримки як діяльності викладача, спрямованої на надання оперативної допомоги учням у вирішенні їх проблем для досягнення позитивних результатів у навчанні [19]. Педагогічна підтримка спрямована на подолання бар'єрів, що перешкоджають сприятливому розвитку особистості в сфері отримання знань. У свою чергу, педагогічний супровід є поняття більш широкого значення. Воно вказує на наступну стадію розвитку педагогічної підтримки. Говорячи про педагогічної підтримки, призначення її найчастіше направлено на учнів молодших класів, а педагогічний супровід – більш застосовно для учнів старшого віку. І таким чином стає зрозуміло, що терміни «супровід» і «підтримка» покликані до досягнення загальних цілей, але представляють абсолютно різні між собою поняття.

Е. Олександрівська зазначила, що психолого-педагогічний супровід – це особливий вид допомоги дитині, технологія, призначена для надання допомоги на певному етапі розвитку у вирішенні виникаючих проблем, або в їх попередженні в умовах освітнього процесу [26]. Е. Олександрівська зблизила ідею супроводу з ідеєю підтримки. Також нею було відзначено, що технології супроводу допомагають аналізувати найближче оточення, діагностувати рівні психічного розвитку, використовувати активні групові методи, індивідуальну роботу з дітьми та їх батьками, педагогами.

На думку Е. Александрової, педагогічний супровід характеризується не стільки зменшенням ступеня втручання дорослого в процес освіти, скільки умінням самого вихованця вирішувати свої навчальні та особистісні проблеми.

В. Сластьонін, детально розкрив у своєму трактуванні педагогічного супроводу методи актуальною педагогічної діяльності. З його точки зору, педагогічний супровід – це «процес зацікавленого спостереження, консультування, особистісного участі, заохочення максимальної самостійності учня в проблемній ситуації при мінімальному в порівнянні з підтримкою участю педагога» [52]. В. Айрапетов визначив «педагогічний супровід як форму партнерської взаємодії, в процесі якого узгоджуються смисли діяльності і створюються умови для індивідуального прийняття рішень» [1]. Однак в даному визначенні немає можливості розкрити системну взаємодію суб'єктів педагогічної діяльності.

Такі автори як Е. Ісакова, Д. Лазаренко і С. Сильченкове, «педагогічний супровід розкрили як форму педагогічної діяльності, спрямованої на створення умов для особистісного розвитку і самореалізації вихованців, розвитку їх впевненості і самостійності в різних ситуаціях життєвого вибору» [2].

Вищенаведене визначення докладно розкрило цілі супроводу як конкретні результати розвитку особистості. Е. Казакова під психологічним супроводом розуміє надання допомоги дитині, його сім'ї і педагогам, в основі якої лежить збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір рішення актуальної проблеми; мультидисциплінарний метод, який забезпечувався б єдністю зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників; органічну єдність діагностики проблеми і суб'єктного потенціалу її дозволу, інформаційного пошуку можливих шляхів вирішення, конструювання плану дій і первинна допомога в його здійсненні; допомога у формуванні орієнтаційного поля, де відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку [63].

Л. Шіпіцин супровід розглянула як метод, який забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень в різних ситуаціях

життєвого вибору. При цьому під суб'єктом розвитку розуміється як розвивається людина, так і розвивається система (психолого-педагогічна система). Л. Шіпіцин зазначила, що, «супровід – це комплексний метод, в основі якого лежить єдність взаємодії супроводжуючого і супроводжуваного». Автор розглядає процес супроводу як безпосереднє або опосередковане взаємодія психолога, педагога, медика і учнів, результатом якого є допомога особистості у вирішенні проблем, які у неї виникають [33].

У модельній програмі соціального супроводу сімей з дітьми соціальний супровід розглядається як сприяння батькам або законним представникам неповнолітніх в отриманні допомоги в органах виконавчої влади та організаціях соціального обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури і спорту, інших суб'єктах системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх з метою вирішення проблем дитини і / або сім'ї і підвищення їх реабілітаційного, інтеграційного, комунікативного потенціалу і забезпечення самостійного функціонування.

Крім того, психологічний супровід доцільно розглянути з точки зору моделі організації психологічної служби в освіті, як відображення системи теоретичних уявлень про діяльність шкільного психолога на практиці [12].

М. Битянова розробила теоретичну модель, назвавши її «парадигмою супроводу», і наголосила її діяльнісної спрямованість, орієнтацію не так на об'єкт, а на роботу психолога з об'єктом, зокрема з учнем. У цьому випадку «ніщо не може бути змінено в його внутрішньому світі крім його власної волі, власного бажання; психолог не впливає на нього своїми специфічними способами і прийомами, а взаємодіє з ним, пропонуючи різні шляхи вирішення тих чи інших завдань або проблем. Крім того, мета роботи – не в тому, щоб «зазирнути» в його внутрішній світ, дізнатися, як влаштований він, його відносини зі світом і самим собою, а в тому, щоб організувати співпрацю з дитиною, спрямоване на його самопізнання, пошук шляхів самоврядування внутрішнім світом і системою відносин» [12]. І далі: «Супровід – це система професійної діяльності психолога, спрямованої на створення соціально-

психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільного взаємодії» [12]. М. Битянова сформулювала і обґрунтувала три провідних принципи ефективного супроводу:

1) слідування за природним розвитком дитини на даному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу (необхідність спиратися на ті особистісні досягнення, які реально є у дитини, що знаходяться в логіці його розвитку, а не штучно поставлені йому цілі і завдання ззовні, прийняття безумовної цінності внутрішнього світу кожного школяра);

2) створення умов для самостійного творчого освоєння дітьми системи відносин зі світом і самим собою, а також для здійснення кожною дитиною індивідуально значущих життєвих виборів;

3) вторинність психологічного супроводу по відношенню до соціальної та навчально-виховної середовищі життєдіяльності дитини [12].

В даний час супроводження розглядають в різних аспектах діяльності. Це дозволило виділити психолого-педагогічний супровід (Е. Бауер, А. Малишев), під яким розуміється сукупність соціально-психологічної та педагогічної діяльності на основі певної методології, що забезпечує сучасну якість освіти [10].

Крім вже відомих, виділяють ще і медико-педагогічний супровід (А. Шишова), Воно передбачає застосування диференційованих підходів до виховання, навчання і проведення індивідуального оздоровлення та здійснення освітньої організації комплексу заходів з профілактики захворювань, пов'язаних з навчальною діяльністю [64].

О. Власова запропонувала такий вид педагогічного супроводу – як валеолого-педагогічний супровід. Це такий вид педагогічної діяльності, в здійсненні якої включені всі учасники освітнього процесу, які здійснюють системи взаємопов'язаних заходів, щодо підвищення компетенції педагогів, учнів та їх батьків в області збереження здоров'я [18].

Супровід, як цілісна система діяльності повинна спиратися на деякі методологічні принципи (від лат. *principium* основа, початок) визначають

розуміння логіки її побудови і світогляд фахівців, включених в процес її реалізації. До таких вихідним принципам слід віднести наступні:

- опора на здатність до навчання дитини;
- дотримання інтересів дитини;
- мультидисциплінарність;
- системність супроводу;
- відмова від усередненого нормування;
- опора на дитячу субкультуру;
- позитивно-ресурсна діагностика.

Розберемо ці принципи докладніше.

1. Принцип «опори на здатність до навчання дитини» – цей принцип співвідносить рівні актуального розвитку і зони найближчого розвитку в діагностиці. Дотримання даного принципу передбачає можливість виявлення потенційних здібностей до засвоєння нових знань, як базової характеристики, що визначає проектування індивідуальної категорії розвитку дитини. Спираючись на ідей Л. Виготського про зону найближчого розвитку, як поле взаємодії дитини з дорослими формується розуміння, що основним критерієм оцінки навченості відповідно до концепції зони найближчого розвитку є потенційна здатність дитини до оволодіння новим знанням за допомогою дорослого [31].

2. Принцип дотримання інтересів дитини. Як відомо, причина будь-якої проблемної ситуації розвитку дитини криється участь як самої дитини, так і його соціального оточення. У складних ситуаціях необхідний об'єктивний аналіз проблеми, облік життєвого досвіду дорослих, їх численних можливостей незалежної самореалізації, облік безлічі соціальних структур і організацій. Кожен фахівець системи супроводу покликаний вирішувати будь-яку проблемну ситуацію з максимальною користю для дитини.

3. Принцип мультидисциплінарної (стереогнозиса) – ефективність допомоги дитині залежить від кооперації дій різних фахівців, які володіють різним предметним, професійним баченням тих чи інших аспектів процесу

індивідуального розвитку дитини. Дотримання принципу мультидисциплінарного означатиме: а) тісний контакт, узгодженість роботи «команди» фахівців, в ході вивчення дитини (явища, ситуації): педагогів, психологів, лікарів та інших фахівців, які проповідують єдині цінності, включених в єдину організаційну модель і володіють єдиною системою методів; б) оцінку стану дитини з різних точок зору (різними фахівцями); в) використання цими фахівцями наукових методів дослідження, це дозволить отримати суто специфічні результати, які стануть частиною цілісного вивчення особливостей розвитку і стану дитини.

4. Принцип безперервності – дитині повинно бути гарантовано безперервний супровід на всіх етапах допомоги в здійсненні рішення проблеми. Спеціаліст супроводу зможе припинити підтримку дитини тільки тоді, коли проблема буде повністю вирішена або коли зможе знайти підхід до її вирішення. Цей принцип може означати також і те, що діти, що знаходяться під постійним впливом факторів ризику, будуть забезпечені безперервним супроводом протягом усього періоду їх становлення.

5. Принцип системності супроводу – вихідним положенням для формування теорії і практики комплексного супроводу став системний підхід, згідно з яким, супровід розуміється як система, що складається з конкретних елементів. Одним з основних елементів даної системи є ситуація вибору. Кожна подібна ситуація породжує множинність варіантів рішення, опосередкованих деяким орієнтаційним полем розвитку. Супровід може трактуватися ні тільки як допомогу суб'єкту розвитку в скоєнні цього вибору, але і як формування орієнтаційного поля, і відповідальності за дії в якому несе сам суб'єкт. Тільки необхідно відзначити, що при здійсненні права вільного вибору фахівцями супроводу необхідно спочатку навчити людину вибирати, допомагати йому розбиратися в суті проблемної ситуації, щоб зробити перші кроки.

6. Принцип відмови від усередненого нормування – реалізація даного принципу можна розглянути в двох аспектах:

По-перше, опора на даний принцип передбачає уникнення прямого

оцінного підходу при діагностичному обстеженні рівня розвитку дитини, провідного в своєму граничному вираженні до прагнення «навішувати ярлики». Необхідно обов'язково усвідомлювати і пам'ятати, що унікальність індивідуальності не може бути описана в повній мірі жодної з відомих теорій і концепцій. Будь-яка типологія, будь-яка класифікація, що оперує психологічними, соціально-психологічними та медичними категоріями, так чи інакше характеризують особистість (будь то теорія акцентуації характеру, типів темпераменту та ін.) Виявиться більш бідній, ніж сукупне багатство і своєрідність індивідуальних проявів конкретної дитини.

По-друге, даний принцип покликаний визначити розуміння того, що є норма. «Норми – це не середнє, що є (або стандартне, що необхідно), а те, що краще, що можливо в конкретному віці для конкретної дитини при відповідних умовах. Одна з найважливіших завдань фахівців, що реалізують ідеологію психолого-педагогічного супроводу індивідуального розвитку дитини, полягає в тому, щоб ці умови визначити, а при необхідності і створити» (В. Слободчиков).

7. Принцип опори на дитячу субкультуру – проектування діяльності по супроводу індивідуального розвитку дитини має спиратися на знання дорослими досвіду проживання вікових криз, накопичених самими дітьми протягом декількох поколінь. Кожна дитина, збагачуючи себе традиціями, нормами і способами совладання з важкими ситуаціями, виробленими дитячим співтовариством, набуває повноцінний дитячий досвід. Саме це дозволить йому легше увійти у взаємодію з однолітками і зрозуміти життєустрою (формуванню картини світу), відповідно до свого віку. Вітчизняний дослідник дитячої субкультури В. Абраменкова визначила її як смисловий простір цінностей, установок, способів діяльності і форм спілкування, що здійснюються в дитячій групі в даній історичній ситуації розвитку.

8. Принцип позитивно-ресурсної діагностики – фундаментом супроводу неодмінно повинна виступити діагностика, що дозволяє виявити суб'єктивний потенціал дитини, тобто виявлення тих чинників, які дозволять успішно

вирішити вікові завдання. Традиційна діагностика, яка передбачає констатацію дефіцитарності розвитку, з перерахуванням виявлених недоліків, «недорозвинення» функцій не дозволяє визначати траєкторію супроводу розвитку дитини.

Слід окремо виділити змістовне наповнення поняття «ресурси». Її можна розглядати як комплексне утворення, що включило в себе, як латентні можливості самої дитини, так і середовища. У логіці розуміння медико-психолого-педагогічного супроводу, як бере участь у розвитку дитини діяльності, яка передбачає актуалізацію його ресурсів, для вирішення завдань віку, організація освітнього простору може спиратися на наступне:

- потенційні латентні можливості дитини, закладені в когнітивної та емоційної сферах, особистісні особливості, рівень навченості, індивідуальний досвід;

- можливості, що містяться в дитячій субкультурі, що транслуються в формі традицій, способів, ритуалів, що дозволяють вчитися адекватним способам реагування на значущі для дитини ситуації, можливості отримання допомоги, представлені у взаємодії «Дитина – Дорослий».

Безпосередньо організацію соціально-педагогічного супроводу забезпечують фахівці відповідної професійної кваліфікації: фахівці з соціальної роботи, фахівці по роботі з сім'єю, соціальні педагоги, психологи, фахівці з реабілітації, опіки та піклування і ряд інших.

Соціально-педагогічний супровід багатодітних сімей направлено на:

- раннє виявлення і попередження сімейного неблагополуччя, збереження сім'ї для дитини, підвищення її соціального статусу;

- надання сприяння багатодітній родині у вирішенні її проблем і запобігання сімейного неблагополуччя, подоланні труднощів виховання шляхом надання професійних консультацій, медичної, психологічної, педагогічної, юридичної та соціальної допомоги, яка не належить до соціальних послуг;

- надання сприяння багатодітній родині в створенні сприятливих умов

розвитку і соціалізації дітей;

До завдань, що вирішуються в ході соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей необхідно віднести:

- допомога у вирішенні медичних, психологічних, педагогічних, юридичних і соціальних проблем багатодітних сімей;

- профілактика і / або подолання кризових ситуацій в сім'ї, допомогу в створенні умов для успішної адаптації і соціалізації дітей, сприяння в зміцненні сім'ї;

- профілактика насильства, жорстокого поведіння, порушення прав і законних інтересів дітей;

- профілактика позбавлення батьківських прав;

- профілактика відмов від дітей;

- підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків;

- профілактика повернень дітей з заміщуючих сімей в державні установи;

- моніторинг змін в поведінці і стані дитини (дітей) в сім'ї, яка перебуває на соціальному супроводі;

- діагностика соціального становища багатодітних сімей;

- створення умов для подолання соціальної виключеності багатодітній сім'ї, яка перебуває у важкій життєвій ситуації.

У соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї визначено групи функцій:

1. Цільові:

- функція соціально-педагогічної підтримки (О. Газман);

- соціально-педагогічна допомога;

- фасилітація (полегшення) (життєвої ситуації);

- корекційна функція;

- функція соціального захисту сім'ї, і перш за все дітей [7];

- функція рекреації і компенсації;

- сприяння оздоровленню, формуванню здорового способу життя членів сім'ї (лікарсько-педагогічний контроль);

- функція соціальної адаптації дітей.

2. Інструментальні:

- діагностична функція;
- комунікативна функція;
- прогностична функція;
- проектувальних функція;
- організаторська функція.

Виділимо основні напрямки реалізації психолого-педагогічного супроводу [17]:

1. психологічна діагностика з метою виділення труднощів, визначення ресурсів і допомоги у використанні знань про себе для саморозвитку; психологічне просвітництво у вигляді підвищення рівня індивідуальної психологічної компетентності, що дозволяє підвищити ефективність взаємодії суб'єкта в різних сферах - «Я-інші», «Я-сам», «Я-професійна діяльність», «Я-світ»;

2. консультування, який чиниться психологом, допомагає особистості в її самопізнанні, адекватної самооцінки і адаптації до реальних життєвих умов, формувати ціннісно-мотиваційні сфери, подоланні кризових ситуацій та досягнення емоційної стійкості, сприяє безперервному особистісному зростанню і саморозвитку.

3. розвиваюче напрямок – в його ході накопичиться досвід використання підтримує взаємодії в оптимізації власного розвитку; відпрацювати способи і прийоми адаптивного поведінки, відбудеться навчання конструктивним способам взаємодії;

4. психологічна корекція, активне психолого-педагогічний вплив, яке орієнтоване на усунення відхилень в особистісному розвитку, гармонізації особистості і міжособистісних відносин в конкретних освітніх умовах. Супровід психолога може бути здійснено з використанням специфічних, індивідуальних і групових психологічних методів з елементами сучасних психотехнік: здоров'язбереження, копінг, розвиток ресурсу, фасилітація.

Технології психологічного супроводу припускають використання аналітичних, оціночних, діагностичних, розвиваючих і навчальних методів [3].

З вищесказаного можна зробити наступні висновки:

1. Соціальне і психолого-педагогічний супровід є поняття широкого значення, як інструмент, системна інтегративна «технологія», превентивна діяльність фахівців спрямована на надання допомоги і підтримки психічно здоровим людям з метою створення умов для активізації саморозвитку і власних ресурсів.

2. Соціальний і психолого-педагогічний супровід здійснюється різними організаціями і структурами, покликану допомогти як дітям, так і батькам (в нашому випадку) з багатодітних сімей.

3. Психологічний супровід розглядається як модель організації психологічної служби в освіті.

4. Ефективне супровід відштовхується від трьох провідних принципів:

- слідування за природним розвитком дитини;
- створення умов для самостійного освоєння дітьми системи відносин зі світом і з собою;
- вторинність психологічного супроводу.

5. У ході здійснення соціального і психолого-педагогічного супроводу, спираючись на методологічні принципи, фахівцями вирішуються множинні завдання в таких аспектах як медицина, освіта, виховання і т.п.

Обов'язковою умовою взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід є їхня добровільна згода шляхом укладання відповідного договору. Як правило, така соціальна робота спрямована на подолання проблем і відновлення виховного та соціального потенціалу батьків й створення сприятливих умов для розвитку їхніх дітей.

Про актуальність даної проблематики свідчать дані річного аналітичного звіту про діяльність Київського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за 2013 р., де зазначається, що протягом року на обліку під соціальним супроводом перебувало 5432 сім'ї, які виховували 8744 дітей. Найбільш

поширені складні життєві обставини пов'язані з інвалідністю дітей (592 сім'ї, де виховується 887 дітей); насильство у сім'ї (490 сімей, де виховується 685 дітей) і зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї (2373 сім'ї, де виховується 3986 дітей) [25].

Проте, окремого визначення проблематики багатодітних сімей у даному документі не зазначено, тобто соціальні заклади цю категорію клієнтів окремо не визначають, що свідчить про актуальність нашої роботи.

Отже, вивчення проблем і потреб багатодітних сімей є надзвичайно актуальним для соціальної роботи завданням. Нині є цілий ряд наукових доробок, які присвячені дослідженням функціонування багатодітної сім'ї, що дозволяє надати розгорнуту характеристику її функціонування, тенденцій розвитку та особливостей сімейного виховання.

Грунтовну теоретичну розробку проблеми надання соціальної допомоги багатодітним родинам здійснили такі сучасні науковці у сфері соціальної роботи, як А. Капська, О. Безпалько, Л. Мигович, С. Толстоухова, І. Трубавіна та ін. [28].

Про надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї та законодавчий аспект вирішення цієї проблематики йдеться у роботах В. Левченко, Н. Романової, Т. Семигіної [46].

Дослідники стверджують, що багатодітна сім'я має складну структуру, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами, де має місце різна система виховання та принципи взаємодії між членами родини. Оскільки багатодітна сім'я виховує трьох та більше дітей, то її слід вважати найбільш оптимальною соціальною системою, яка відповідає потребам суспільства. Саме дана система дозволяє всім членам родини відчувати широку гаму родинних почуттів і краще виконувати функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя, пов'язаних із різними проблемами: житловою, матеріальною, професійною, здоров'я та освіти, організації відпочинку, взаєморозуміння тощо.

Людина починає своє життя в сім'ї, тому спочатку сім'я є єдиною, а

пізніше – однією з найбільш важливих соціальних груп, в яку включений кожен суб'єкт сімейної системи, але, в першу чергу, – діти. Отже, кожна сім'я має визначальний вплив на розвиток особистості. Якщо її вплив позитивний, то процес соціалізації дитини відбувається успішно, якщо ж негативний, то виникають проблеми, які пов'язані із соціальною дезадаптацією й успішною інтеграцією в соціум.

Загалом, кожна сім'я повинна знати свої основні функції, аби свідомо нести відповідальність за їх виконання. Мова йде про такі функції, як: матеріально-економічна (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутова (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивна (продовження роду); комунікативна (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховна (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); рекреаційна (організація вільного часу та відпочинку) [46].

Структура різних функцій сім'ї змінюється відповідно до ступеня розвитку суспільства. Якщо раніше сім'ю створювали, передусім, для продовження роду і вона була економіко-господарчою одиницею суспільства, то зараз на перший план виходять соціально-психологічні аспекти функціонування сім'ї. Зокрема, найголовнішою функцією сім'ї тепер визнається емоційна підтримка (близькість, задоволення членів сім'ї у взаємній повазі й любові), психологічний захист, спільне проведення дозвілля, взаємне духовне збагачення.

Аналітичний огляд багатьох досліджень свідчить, що ряд сімейних функцій багатодітна сім'я не завжди здатна виконувати ефективно, в першу чергу, виховну функцію (формування особистості дитини), функцію передачі культурних цінностей і сімейних традицій та функцію соціалізації дитини (виконання соціальних ролей), оскільки саме формування співіснування батьків

суттєво обмежує вищезазначені функції або взагалі вони не є актуальними.

На вирішення зазначеної проблеми спрямовані дії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді шляхом надання відповідних соціальних послуг. Так, згідно із Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», кожна сім'я має право на отримання безкоштовних соціальних послуг за умови, якщо вона дає свою згоду на проведення соціального супроводу з боку соціальних працівників. У даному Законі вказано, що соціальний супровід – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім'ї, дітей та молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів.

Облік багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, ведеться центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Серед найбільш поширених проблем, які провокують складні життєві обставини, практики визначають: зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, насильство в сім'ї, малозабезпеченість і проблеми, пов'язані зі станом здоров'я когось із членів родини. Такі дані свідчать про потребу посилити ефективність соціально-педагогічної послуги, в аспекті соціальної освіти батьків щодо виховання дітей та пошуку ефективної взаємодії.

Слід зазначити, що чинне законодавство передбачає цілий ряд дій, якщо виникає загроза життю чи здоров'ю дитини або мають випадки насилля чи жорстокого ставлення з боку батьків чи інших членів родини. Якщо така ситуація має місце, то фахівець із соціальної роботи негайно, в телефонному режимі, повідомляє службу у справах дітей і відповідний підрозділ органів внутрішніх справ. Після здійснення екстреного втручання аналізуються обставини, що призвели до виникнення такої ситуації для планування та проведення подальшої роботи із багатодітною сім'єю [30].

Для забезпечення належного рівня соціального супроводу багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та вдосконалення діяльності фахівців із соціальної роботи не рідше одного разу на три місяці проводиться супервізія. Для її проведення призначається працівник центру

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який за рівнем кваліфікації може виступати експертом з даної проблематики.

Виявлення багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється фахівцями із соціальної роботи шляхом відвідування, розгляду наданої інформації, поданої іншими суб'єктами соціальної роботи і особистих звернень таких сімей. Під час відвідування багатодітної сім'ї фахівці із соціальної роботи проводять оцінку її потреб у наданні соціальних послуг, обстеження (за згодою) матеріально-побутових умов, визначають методи соціальної роботи.

У разі звернення до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді багатодітної сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, центр оцінює її потреби у наданні соціальних послуг та інформує про виплати, здійснює соціальний супровід і надає соціальні послуги, тобто враховується весь цикл надання соціальної допомоги: від моменту інформування до моменту вирішення проблеми чи складної життєвої обставини усіх членів багатодітної родини [30].

Строк здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної багатодітної сім'ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, зокрема з урахуванням гостроти проблеми, ступеня функціональної спроможності самостійно мінімізувати негативні наслідки або повністю подолати складні життєві обставини, рівня розвитку зв'язків із соціальним оточенням і не повинен перевищувати шести місяців.

Фахівець із соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід багатодітної родини, формує її особову справу за відповідною формою, яка затверджена Кабінетом Міністрів України та враховує усі особливості цієї діяльності. Слід зазначити, що відповідно до вищезазначених документів, фахівець із соціальної роботи відвідує сім'ю щотижня, протягом двох місяців після прийняття рішення про здійснення її соціального супроводу, а в подальшому – відповідно до меж, які зазначені у плані соціального супроводу. Строк надання такої підтримки визначається окремо для кожної сім'ї та не

може становити менше двох місяців. Сім'я обов'язково інформується про її подальшу підтримку після завершення соціального супроводу, що сприяє закріпленню результатів, які були досягнуті членами родини щодо вирішення своїх складних життєвих обставин [30].

Отже, ми дійшли до висновку, що на сьогодні достатньо актуальною залишається потреба в розширенні змісту соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами родини та створення позитивного мікроклімату.

1.4. Етапи соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей

Безперечно те твердження, що дитина – представник родини. У зв'язку з цим ніяк не можна впливати на дитину, не обговоривши і не погодивши свої дії з його батьками. І як наслідок, проблема дитини – це проблема всієї сім'ї, яку без участі батьків вирішити неможливо. Зіткнувшись з певною проблематикою у дитини, педагог спочатку повинен представити проблему дитини батькам як свою професійну проблему, яка його турбує і не впевнений в варіантах її рішення. Таким чином, буде налагоджено необхідний контакт з батьками і / або членами сім'ї дитини для успішного супроводу, як самої дитини, так і його сім'ї.

Соціальний супровід сім'ї – це вид соціальної роботи, який передбачає здійснення соціальними службами системи комплексних заходів щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї у родині і прав сім'ї у суспільстві. Соціально-педагогічний супровід – це довготривала різноманітна допомога неблагополучним сім'ям, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), на формування здатності сім'ї самостійно розв'язувати свої проблеми, виконувати функції,

реалізовувати свій соціальний та виховний потенціал. Таким чином, соціально-педагогічний супровід сім'ї можна розглядати як частину соціального супроводу:

1. Виявлення сім'ї, яка потребує соціального супроводу.
2. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, формування позитивної мотивації до роботи з соціальним педагогом.
3. Подолання опору окремих членів сім'ї щодо спільної роботи з соціальним педагогом (працівником), роз'яснення її перспектив, звернення до позитивного потенціалу сім'ї.
4. Досягнення згоди сім'ї на спільну соціально-педагогічну роботу, укладання та підписання контракту між соціальним педагогом (працівником) та сім'єю.
5. Подолання наслідків сімейного неблагополуччя, усунення його причин, стабілізація та корекція стосунків, встановлення зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем.
6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самостійне розв'язання проблем.
7. Вихід соціального педагога з сім'ї, закінчення строку дії контракту.
8. Аналіз результатів соціально-педагогічного супроводу, надання сім'ї пропозицій щодо варіантів подолання можливих проблем.

Критеріями ефективності соціально-педагогічного супроводу сім'ї як системи є:

- відновлення виконання сім'єю своїх функцій (репродуктивної, соціалізуючої, економічної, комунікативної, рекреативної, психотерапевтичної);
- відновлення внутрішньо сімейних зв'язків та їх стабілізація (емоційна близькість членів сім'ї, їх спільне проживання, спільне ведення господарства, виховання дітей, юридична реєстрація шлюбу);
- відновлення зв'язків сім'ї з мікросередовищем (родичами, сусідами, колегами по роботі, вчителями);
- відновлення зв'язків сім'ї з макросередовищем.

У процесі роботи з сім'єю соціальний педагог здійснює індивідуальне, сімейне, правове консультування, посередництво у врегулюванні сімейних конфліктів, налагодження дитячо-батьківських взаємин, контрольні відвідування тощо. На цьому ж етапі педагог виявляє порушення прав дитини у сім'ї, з'ясовує шкоду, якої завдали сімейні обставини формуванню дитячої особистості, організовує соціальну допомогу із залученням інших установ.

Супроводжуючи сім'ю, педагогу необхідно завжди враховувати наступні положення:

- формувати усвідомлення у членів сім'ї дитини та знаходити шляхи вирішення проблеми йому доведеться, спираючись на власні ресурси;
- дії в тій чи іншій ситуації повинні перебувати в руслі стратегічної мети;
- соціально-педагогічні впливи має бути побудовано виходячи з системного узагальнення інформації про індивідуальні особливості членів сім'ї дитини;
- масштабні знання про дитячу вікової психології, кризи вікового розвитку повинні перегукуватися з терпінням і прийняттям різноманітних форм поведінки дітей;
- для забезпечення підтримки батьків і дітей, дії супроводжуючих фахівців повинні бути спрямовані на підтримку дружніх і, зрозуміло, партнерських відносин.

Після дослідження родини соціальний педагог здійснює цілеспрямований вплив на поведінку дітей та дорослих. Працюючи з батьками чи особами, які їх замінюють, педагог намагається сформулювати в них стійку батьківську позицію, допомогти у налагодженні внутрішньо сімейних стосунків. У процесі соціально-педагогічного супроводу соціальний педагог має приділяти особливу увагу педагогічній просвіті батьків, тренінговій роботі з батьками та учнями, профілактичній діяльності.

Через соціально-педагогічний патронаж реалізуються права дитини:

- почуватися потрібною;
- жити у безпечному фізичному і психологічному середовищі;

- на шанобливе ставлення до її особистості й почуттів;
- на серйозне та уважне ставлення до її проблем;
- на допомогу;
- на самореалізацію.

Можливість використання дитиною зазначених прав можна розглядати як критерії успішно проведеної роботи з сім'єю.

Існує багато видів роботи з сім'єю, а також технологій корекції сімейних взаємин. Їх вибір визначається як обставинами конкретної соціальної ситуації, характерологічними рисами клієнтів. Мета роботи соціального педагога – закріплення змін, які сприятимуть бажаній стабілізації сім'ї. На жаль, не всі види сімейних дисфункцій піддаються корекції, і це залежить не тільки від фахівця з соціальної роботи. Слід пам'ятати, що розв'язання сімейних проблем – це насамперед справа вільного вибору і відповідальної поведінки самих членів сім'ї. тільки при їхніх вольових зусиллях та наполегливості соціальна технологія може бути успішною.

Для соціально-педагогічного супроводу багатодітної або будь-який інший проблемної сім'ї можна виділити три групи цілей [56].

Ідеальна мета – укладена в намір створення сприятливих умов для виховання, навчання і розвитку дитини, її соціального становлення. Природно, конкретна ідеальна мета конкретизується в цілі для конкретної сім'ї – успіх вирішення проблеми або проблем сім'ї в досягненні наміченого результату на певному етапі її супроводу.

При цьому відбір таких соціально-педагогічних і педагогічних засобів, які відіб'ють актуальні потреби сім'ї з її можливостями і які забезпечать успішність вирішення проблем сім'ї, буде процесуальною метою.

Представники різних відомств і організацій, такі як наприклад освітня організація, які беруть безпосередню участь у вирішенні проблем сім'ї: педагоги, соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, медики та інші фахівці виступають в ролі суб'єктів соціально-педагогічного супроводу багатодітної або будь-який інший проблемної сім'ї. Ними можуть бути родичі,

представники громадськості, сусіди, колеги батьків, якщо вони в курсі ситуації і усвідомлюють проблеми сім'ї, і зацікавлені брати участь в їх вирішенні. Склад суб'єктів супроводу буде залежати від особливостей і проблем сім'ї, ресурсів соціального оточення. Члени самої сім'ї теж можуть бути суб'єктами соціально-педагогічного супроводу. Особливості їх позиції, ставлення до проблеми, ступінь її усвідомлення впливають на зміст і форми соціально-педагогічного супроводу батьків та дітей.

Соціально-педагогічний супровід сім'ї в контексті сучасної парадигми визначає позицію і дії супроводжуваних наступним чином:

- при взаємодії з дитиною та її батьками не можна забувати про те, що дитина – частина сімейного колективу, в якому присутні певні традиції, порядки, правила, певні цінності – їх обов'язково потрібно знати і враховувати, під час здійснення супроводу;

- розуміти, що батьки можуть і повинні виступити в ролі союзників і в ідеалі партнерів, адже вони в першу чергу вихователі для своїх дітей;

- під час спільної роботи педагог ні в якому разі не може нав'язувати свою позицію і вимагати що або, а тільки радитися і вступати в обговорення;

- пам'ятати, що його мета – допомогти дитині, а з цього, немає можливості, і підстав відноситися до нього негативно і це необхідно донести до батьків, починаючи спілкування з його батьками з позитивних моментів;

- виходячи з цієї ж позиції, критика на адресу сім'ї або дитини в присутності сторонніх недоречна;

- проблема дитини не може бути вирішена без участі батьків або без узгодження дій педагога з ними, тому що він представник цієї родини.

Психолого-педагогічний супровід передбачає створення умов для актуалізації та вирішення проблем сім'ї. Даний процес є циклічним, але можливо уявити його і технологічно.

Технологія вирішення проблеми в науковій літературі описується по-різному. Уявімо деякі підходи до виділення етапів вирішення проблеми:

Розглянемо основні підходи до виділення етапів вирішення проблеми

запропонованими різними авторами:

Г. Альтшуллер.

1. Точно зрозуміти проблему.
2. Сформулювати протиріччя і ідеальний кінцевий результат.
3. Скласти модель задачі.
4. Знайти ресурс для вирішення завдання.
5. Застосувати прийоми вирішення протиріч.
6. Сформулювати кілька рішень.
7. Вибрати найсильніше рішення.
8. Аналіз виконання завдання.

Р. Джойнер.

1. Визначення бажаного результату.
2. Аналіз поточної ситуації.
3. Аналіз причин, що призвели до поточної ситуації.
4. Аналіз всіх можливих шляхів досягнення бажаного результату.
5. Вибір шляху, який приведе до результату найбільш ефективно і

спричинить за собою подальший розвиток людини.

6. Реалізація рішення, поточний аналіз, коригування.
7. Вироблення планів подальшого розвитку.

М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі.

1. Діагностика проблеми.
2. Формування цілей.
3. Формулювання обмежень і критеріїв прийняття рішення.
4. Вибір допустимих альтернатив.
5. Попередній вибір кращої альтернативи.
6. Експериментальна перевірка альтернатив.
7. Вибір єдиного рішення.
8. Визначення етапів, термінів і виконавців прийнятого рішення.
9. Виконання рішення.
10. Зворотній зв'язок.

Б. Мільнер

1. Виділення та визначення проблеми.
2. Пошук інформації і альтернатив рішення.
3. Вибір серед альтернатив.
4. Прийняття рішення.

А. Поршнев.

1. Поява (постановка) проблеми.
2. Виявлення факторів і умов її вирішення.
3. Розробка (вибір) рішення.
4. Оцінка, прийняття та організація виконання рішення.

В. Сластьонін, А. Міщенко.

1. Постановка педагогічного завдання.
2. Проектування способу педагогічної взаємодії.
3. Здійснення плану рішення на практиці.
4. Аналіз результатів рішення.

Л. Спірін.

1. Аналіз виникає ситуації.
2. Усвідомлення і формулювання педагогічного завдання як завдання системи.
3. Розробка програми виконання завдання системою.
4. Здійснення безпосереднього управління педагогічною системою в процесі виконання завдання.
5. Аналіз результатів вирішення педагогічного завдання і визначення ступеня досягнення поставлених цілей [8].

Запропоновані вище варіанти не суперечать один одному. Автори по-різному називають етапи вирішення проблеми і представляють детальність дій при вирішенні проблеми, але загальна логіка, послідовність пропонованих дій подібні.

В. Летунова визначила і виділила такі групи учнів, по відношенню до яких необхідно здійснення психолого-педагогічного супроводу:

- діти, без передумов до виникнення проблем і не мають проблеми в розвитку в даний момент;
- діти, з передумовами (медико-біологічними, соціальними, психолого-педагогічної) до виникнення тих чи інших проблем у розвитку;
- діти з проблемами в розвитку в досліджуваному моменті;
- діти, з відхиленнями у розвитку.

Таке визначення груп вельми умовно, проте воно покликане допомогти визначити основне види і напрямки комплексної допомоги дітям, батькам, педагогам [37].

Візьмемо за основу чотири етапи соціально-педагогічного супроводу суб'єктів, які були запропоновані М. Рожковим. Відразу вважаю за необхідне зазначити, що зміст етапів визначається характером самої проблеми, її складністю і причинами виникнення. Перший – етап проблематизації, на ньому сформульовані завдання виявлення проблеми, виявлення її суті, вивчення обставин виникнення причин, конкретизація формулювання проблеми, яку треба вирішити.

Однією з найважливіших і важких завдань – це виявлення причин проблеми, коли необхідно використовувати методи психолого-педагогічної та соціально-педагогічної діагностики, в тому числі і самодіагностики, щоб з'ясувати, що вплинуло на формування проблеми, які чинники вплинули на цю обставину, чому так сталося. Для постановки вірного діагнозу необхідно найбільш точно відповісти на ці запитання. Найчастіше в процесі діагностики виявляється цілий комплекс причин, що призвели до виникнення проблеми. Тому супроводжуючим необхідно допомогти родині усвідомити свою проблему, встановити її причину (причини), внаслідок якої виникла ця проблема, зрозуміти, що послужило головним приводом для виникнення проблеми. Якщо залучати до цього процесу самих учасників проблеми, то цей захід буде максимально ефективною. Батькам і (або) дитині важливо допомогти самим встановити, усвідомити причини і взяти участь у визначенні діагнозу проблеми. Необхідно, щоб усвідомлення проблеми батьками та (або) дитиною

призвело до чіткої постановки завдання, доступною і зрозумілою для членів сім'ї. Для цього необхідно наступне:

- враховувати всі причини виникнення проблеми (якщо звернути увагу на опис ситуації і не брати до уваги причини, то завдання були б сформовані інакше);

- виходити з інтересів і досвіду сім'ї;

- передбачити психологічне благополуччя сім'ї і дітей;

- звертатися до даних науки, передового педагогічного досвіду, радитися з експертами, колегами з тим, щоб не допустити виникнення помилок;

- поставлена задача повинна сприяти виходу з проблемної ситуації, а не породжувати конфліктів, при цьому у батьків, дітей повинна бути сформована позитивна установка на рішення виниклої проблеми;

- рішення задачі повинно спричинити за собою позитивні зміни в сім'ї, батьків і дітей.

На другому пошуково-варіативної етапі повинен бути здійснений пошук варіантів вирішення проблеми, визначитися ступінь участі дорослих і дитини в цьому процесі, а також кошти супроводу.

Пошук варіантів пов'язаний з розглядом можливих і допустимих способів вирішення проблеми. При цьому не можна забувати про велике значення обліку характеру проблеми, її рівня, що склалися. Бажано виявити всі можливі дії, які могли б усунути причини проблеми і тим самим дати можливість досягнення поставленого завдання. Як показує практика, суб'єкти супроводу вкрай рідко мають у своєму розпорядженні необхідні можливості, щоб сформулювати і оцінити кожен можливу альтернативу. Крім того, розгляд великого числа альтернатив занадто багато роботи і порушує логіку роздумів над проблемою. З цієї причини важливо звужити число варіантів вибору рішення для серйозного розгляду декількома альтернативами, які представляються найбільш бажаними, реалістичними і доступними [8].

Зрозуміло, що супровід сім'ї гостро необхідно в ситуаціях вибору, тому що дуже значимо усвідомлене прийняття рішення. Для цієї мети значимо

усвідомлення вибору, маючи певний обсяг сформованої інформації про ситуації, що склалася, в якій супроводжувана сім'я знаходиться. Проаналізувавши ситуацію спільно з членами сім'ї, буде зроблений вибір. Звичайно ж безліч варіантів вирішення складаються з складності життєвої ситуації сім'ї. Тільки для здійснення права вільного вибору фахівцями супроводу потрібно вчити членів сім'ї вибирати вірні варіанти і здатність їх обґрунтовувати, допомагати розбиратися в суті ситуаційної проблеми, щоб сім'я змогла самостійно зробити перші кроки. Адже супровід сім'ї можна трактувати як допомога сім'ї в скоєнні даного вибору, формування орієнтаційного поля, за дії, в яких понесе відповідальність сам дитина.

Аналізуючи вищесказане, стає ясно, наскільки важлива оцінка варіантів рішення, як складова даного етапу. У момент оцінки рішень педагог повинен запропонувати членам сім'ї самим оцінити плюси і мінуси кожного з варіантів і наслідки, до яких вони можуть призвести. Практично будь-який варіант пов'язаний з негативними аспектами, тому майже всі рішення сімейних проблем містять компроміс. Для зіставлення рішень застосовують вироблені критерії, головним з яких є гуманність по відношенню до сім'ї, дитині і збереження змоги не ущемити інтереси інших людей. Якщо будь-яка альтернатива не може задовольнити одному або декільком встановленим критеріям, її далі не можна розглядати як можливу.

Зрозуміло, на ефективність пошуку варіантів вирішення проблеми будуть впливати різні суб'єкти та умови, а також ступінь їх участі в пошуку можливих варіантів. В даному випадку фахівцеві буде необхідно зайняти позицію координатора, що консультує і організуючого групову та колективну роботу всіх суб'єктів супроводу сім'ї. При цьому абсолютно точно ясно, що найефективнішими варіантами рішення, як правило, стануть ті, які висунула і обґрунтувала сама сім'я. Ухвалення рішення – акт формування послідовності дій, що ведуть до досягнення мети на основі перетворення інформації про вихідної ситуації. Процес прийняття рішення є центральним на всіх рівнях переробки інформації та психічної регуляції в системі цілеспрямованої

діяльності [13]. Під прийняттям рішення розуміється тільки свідомий вибір з наявних альтернатив єдиного варіанта дії, що дозволяє дитині досягти найбільшої ефективності. Іншими словами, процедура прийняття рішення являє собою сформованість і зіставлення альтернатив, вибір, побудова і корекція гіпотези і програми дій.

М. Мескон в 1995 р привів класифікацію способів прийняття рішень [61]:

- Інтуїтивні рішення – це вибір, зроблений тільки на основі відчуття того, що він правильний. Людина не займається при цьому свідомим зважуванням «за» і «проти» по кожній альтернативі.

- Рішення, засновані на судженнях, – це вибір, обумовлений знаннями або накопиченим досвідом. Людина використовує знання про те, що відбувалося в подібних ситуаціях раніше, щоб спрогнозувати результат альтернативних варіантів вибору в існуючій ситуації. Спираючись на здоровий глузд, він вибирає альтернативу, яка принесла успіх в минулому.

- Раціональні рішення обґрунтовуються з допомогою аналітичного процесу: діагностика проблеми, формування цілей, формулювання обмежень і критеріїв прийняття рішення, вибір допустимих альтернатив, попередній вибір кращої альтернативи, експериментальна перевірка альтернатив, вибір єдиного рішення, визначення етапів, термінів і виконавців прийнятого рішення, виконання рішення, зворотній зв'язок.

Третій – практично-дієвий – етап покликаний здійснити разом з сім'єю і дитиною реальні або віртуальні (у разі імітації ситуації) дії, які приведуть усіх членів сім'ї до вирішення проблеми. До особливості реалізації поставленого завдання можна віднести її переважно імовірнісний характер. Чи не реально точно гарантувати послідовність розвитку тих чи інших подій, реакцію людини на поміняти ситуацію. При сформульованому прогнозі можна тільки припустити можливі наслідки реалізації рішення. Найчастіше, правильність обраного рішення стає очевидною після початку його здійснення. У процесі реалізації рішення, можна оперативно скорегувати дії, в залежності від умов і можливостей суб'єктів супроводу сім'ї. При включенні всіх суб'єктів

супроводу сім'ї, коли дії узгоджені і запланована оперативна, мобільна коригування в ситуації, що змінилася – це призведе до підвищення ефективності реалізації поставленого завдання.

Четвертий – аналітичний – етап необхідний для того, щоб суб'єкти супроводу сім'ї змогли проаналізувати те, що відбувається, спрогнозувати можливість появи нових труднощів і шляхів їх подолання. На цьому етапі передбачено контроль і оцінка результатів вирішення проблеми. Для узгодження фактичних результатів з очікуваними, необхідне забезпечення системи їх відстеження контролем. Оперативний контроль здійснюється, починаючи з моменту реалізації прийнятого рішення. В умовах вирішення проблеми мова йде про самоконтролі діяльності супроводжуваних сім'ю.

Говорячи про проблеми сім'ї з дітьми, вони найчастіше пов'язані з проблемами дитини. І навпаки, проблема дитини – це проблема сім'ї. З цієї причини педагог, соціальний педагог або будь-який інший фахівець не може і не повинен брати на себе вирішення проблеми дитини. В даному контексті, перед педагогом або іншим фахівцем стоїть завдання – знайти шляхи вирішення проблеми спільно з батьками і, по можливості, з дитиною, залучивши до цього процесу тих, хто може бути причетний до виникнення й розв'язання проблеми. В інтересах усіх суб'єктів освіти важливо об'єднати зусилля дорослих і самої дитини для вирішення проблеми. Так склалося, що досить частим явищем стало те, що педагоги або фахівці різних відомств намагаються самостійно вирішувати виниклу у дитини проблему. Це не рідко призводить до різних негативних наслідків, наприклад:

- фахівець може помилитися, не знаючи досконально всіх обставин і причин виникнення проблеми, і прийняти невірне рішення, що приводить до виникнення непередбачених конфліктів з дитиною і батьками;

- не погодивши свої дії з батьками, взявши на себе повну відповідальність за вирішення проблеми, фахівець і позбавляється так необхідних йому союзників в особі батьків, які могли б сприяти в більш успішному і швидкому вирішенні проблеми дитини. З цієї причини, перш ніж виходити на контакт з

батьками для обговорення проблеми дитини, важливо самому педагогу, фахівця пройти шлях її аналізу і мати попередні варіанти вирішення проблеми [8].

Отже, супровід багатодітній сім'ї відбувається поетапно, при цьому зміст етапів визначається характером самої проблеми, її складністю і причинами виникнення.

Кількість етапів умовно, тому що воно може бути змінено щодо глибини і характеру проблеми багатодітної сім'ї.

Етапи не мають чітких часових меж. Перехід до наступного етапу супроводу залежить від реалізації попереднього.

Можливість переходу до наступного етапу залежить від умов досягнення багатодітній сім'ї позитивних проміжних результатів, тому що без них мета психолого-педагогічного супроводу не може бути досягнута.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАГАТОДІТНОЇ СІМ'Ї У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Напрями роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями

Сім'я була і залишається основою стабільності будь-якої держави. А величезний діапазон і унікальність засобів впливу сім'ї роблять її потужним засобом соціалізації та соціального становлення особистості.

В умовах сьогодення особливу актуальність набувають проблеми пов'язані з багатодітною родиною. Багатодітна сім'я самою своєю сутністю сприяє реалізації особистісних і суспільних потреб. У багатодітних сім'ях створюються сприятливі умови виховання, оскільки діти ростуть в тісних взаєминах один з одним у сімейному колективі і, як правило, з раннього віку привчаються виконувати певні обов'язки і допомагати один одному.

Однак в економічному плані саме багатодітна сім'я виявляється в найбільш складному становищі, бо при існуючих формах соціальної підтримки багатодітні сім'ї приречені на соціальну деградацію в умовах поглиблення соціально-економічних труднощів. Статус прохачів негативно діє на соціальне самопочуття особистості в сім'ї.

Для стабілізації та сталого розвитку багатодітних сімей держава вживає певних заходів, однак все ще немає чіткої системи їх соціальної підтримки. Для успішного вирішення виникаючих проблем необхідні спільні зусилля фахівців різних галузей діяльності, в тому числі професійних соціально-педагогічних працівників, які володіють різними технологіями вирішення соціально-педагогічних проблем. При цьому соціально-педагогічні працівники повинні виступати як посередники між сім'єю і суспільством, так і в якості помічників у справі подолання тих чи інших соціально-педагогічних труднощів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує [40].

Роботу з багатодітною сім'єю неможливо обмежити будь-якими рамками. Визначальна роль у цьому процесі належить соціальному педагогу. Успішність і ефективність його роботи залежить від багатьох факторів, в першу чергу – рівня підготовки, кваліфікації, неупередженого ставлення до сім'ї.

У кожного фахівця соціальної сфери у роботі з багатодітною сім'єю повинна бути чітка система понять, що стосується його безпосередньої діяльності, цінностей, переконань, психічної витривалості і різних вмінь. Працюючи з сім'єю соціальний працівник (педагог) має знати особливості сім'ї як клієнта соціальної роботи, зокрема, усвідомлювати, що сім'я – це закрита система, автономна у своїй життєдіяльності [51]. Зміни в сім'ї мають розпочатися із усвідомлення нею потреби у вирішенні певної проблеми.

Спеціаліст із соціальної роботи повинен знати потреби багатодітних сімей та осіб, що проживають в них, вміти складати план дій, не випускаючи з виду жодної проблеми багатодітної сім'ї; залучати різні організації та служби, здатні допомогти багатодітній родині – соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеву адміністрацію і громадські організації, об'єднання, асоціації.

Сьогодні багатодітній сім'ї потрібна соціальна допомога і захист держави. Причому допомога не разова, а постійна, гарантована, адресна. Потрібна продумана, зважена соціальна програма роботи з сім'єю, що враховує його соціально-економічні можливості.

Тому суспільству не може бути байдуже, що відбувається в сім'ї, тим більше – багатодітній. Природно, робота соціального педагога повинна починатися із заповнення соціально-педагогічного паспорта мікрорайону освітнього закладу, заключний розділ якого присвячений складу сімей.

Отримані і внесені в нього дані дозволять більш цілеспрямовано на основі диференційованого підходу працювати із сім'ями. Далі робота з конкретною сім'єю ведеться з використанням «Соціального паспорта сім'ї», куди заносяться дані діагностики, демографічні відомості та інше [49].

Соціальному педагогу необхідно виділити, чи відноситься багатодітна сім'я до сім'ї групи ризику, чи до проблемної сім'ї.

Сім'ї групи ризику – це звичайні сім'ї, які справляються з своїми повсякденними функціями. Проте для цих сімей існує підвищений ризик перейти в ранг проблемних сімей при розвитку подій, які шкідливо впливають на життєдіяльність сім'ї. До сімей групи ризику відносять сім'ю з дитиною зі спеціальними потребами, сім'ю з дитиною-інвалідом, сім'ю з деструктивними взаєностосунками, багатодітну сім'ю, сім'ю, де батьки не працюють тощо. Проблемна сім'я – це сім'я, яка не справляється зі своєю повсякденною діяльністю, або її способи адаптуватися є соціально недопустимими з суспільної точки зору. В такій сім'ї спостерігається відсутність турботи про дітей, насилля, нездатність сім'ї створювати умови дитині для навчання (дитина змушена заробляти гроші) тощо. Різниця між сім'ями групи ризику і проблемними сім'ями полягає не в характері проблеми, а в здатності сім'ї самостійно виконувати свої основні функції. Сім'ї групи ризику здатні їх виконувати, проблемні сім'ї – ні. Цим визначаються і різні підходи в роботі з багатодітними сім'ями групи ризику і проблемними сім'ями.

Визначаються і принципи підходу до сім'ї в залежності від її статусу. Сім'я, яка відноситься до групи ризику, зокрема, багатодітна сім'я, зазвичай, сама вибирає підходящу послугу, і з нею проводиться превентивна робота, мета якої попередження проблем в житті сім'ї, що можуть порушити нормальний ритм її існування. Проблемна багатодітна сім'я, зазвичай, не в змозі самостійно справитися із ситуацією. Тут необхідне втручання ззовні, з боку соціальної сфери. Послуги, що надаються проблемним сім'ям, є послугами, що захищають, мета роботи з даною сім'єю – це вирішення проблеми.

Велике значення має те, що думає спеціаліст, як він відноситься до

проблем багатодітної сім'ї, що є для нього допустимим, а що – ні. Тобто важливо, щоб він сформулював для себе принципи, якими він буде керуватися у своїй роботі.

Як зазначають О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, для здійснення соціально-педагогічної підтримки й допомоги багатодітній родині, фахівець має спиратися на базові принципи, що сприяють формуванню потреби родини у прийнятті допомоги та активізації ролі сім'ї у вирішенні власних проблем, а саме: гуманізму, об'єктивності, системності, толерантності, конфіденційності, позитивного образу сім'ї, рівності, відповідальності, родиноцентризму [21].

Крім того, робота соціального педагога з багатодітною сім'єю має будуватися на принципах, які допомагають конкретизувати надання допомоги: універсальності (потребує виключити дискримінацію при наданні соціальної допомоги сім'ям за будь-якими ознаками ідеологічного, політичного, релігійного, расового, національного, вікового тощо характеру); охорони соціальних прав (надання допомоги сім'ї не може бути зумовлене вимогою до неї відмовитися від своїх соціальних прав або від їх частини. Наприклад, не можна зв'язувати допомогу, що надається багатодітній сім'ї, із вимогою до неї обмежити свою дітородну активність); соціального реагування (усвідомлення необхідності вживати заходів щодо виявлених соціальних проблем сім'ї, діяти згідно індивідуальної ситуації конкретної багатодітної сім'ї); профілактичної спрямованості (забезпечення соціальної профілактики сімейного неблагополуччя, здійснення системи заходів, щодо запобігання аморальної та протиправної поведінки батьків і дітей; вживання системи правових, соціально-психологічних, медичних заходів із профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, стресових ситуацій тощо); клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав сім'ї в усіх випадках, окрім тих, де це суперечить правам та інтересам інших людей); опори на власні сили (підкреслюється суб'єктивна роль сім'ї, її активна позиція у вирішенні власних проблем); максимізації соціальних ресурсів (залучення інших спеціалістів та служб для допомоги родині).

Здійснивши аналіз різних наукових джерел, ми виділяємо такі напрями

роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями:

1. Діагностичний:

– заповнення соціально-педагогічного (соціально-демографічного) паспорта мікрорайону;

– вибір ефективних способів взаємодії з родиною;

– використання різних форм і методів роботи із багатодітними сім'ями (семінари, лекторії, бесіди, анкетування; метод оцінки потреб дітей у сім'ї; ведення випадку; кризове втручання; аналіз відомостей з офіційних джерел, включене спостереження, ділові ігри, круглі столи, клуби, індивідуальні консультації, сімейні вечори, сімейні свята, розважальні сімейні ігри, конференції, вікові об'єднання, дні відкритих дверей у школі, підготовка інформаційних стендів для багатодітних батьків, фестивалі сімейної творчості, шкільні дискусії тощо) для надання необхідної соціально-педагогічної допомоги та підтримки.

2. Організаційний:

– забезпечення організації зустрічі батьків із різними фахівцями (психологами, медичними працівниками, юристами та правоохоронцями з вирішення різноманітних проблем;

– створення сімейних клубів спілкування, шкіл сімейного життя;

– організація різних форм і видів дозвіллевої діяльності в навчальних закладах, або ж за місцем проживання (гуртки творчості, секції, групи за інтересами);

– організація системи додаткової соціальної та допрофесійної освіти дітей старшого шкільного віку та підлітків із багатодітних сімей (заняття з психології, планування кар'єри, профорієнтаційні заняття, тренінги спілкування та самопізнання, заняття з навчання раціонального використання часу та організації домашнього господарства, залучення до проведення акцій щодо організації здорового способу життя);

– організація та залучення дітей і батьків із багатодітних сімей до

спільного проведення дозвілля;

- проведення благодійних акцій з збору коштів і речей для багатодітних сімей;

- проведення семінарів, з'їздів, науково-практичних конференцій щодо актуальних проблем сучасності, де можуть брати участь педагоги, психологи, медичні працівники, працівників правоохоронних закладів тощо.

3. Соціально-психолого-педагогічний:

- педагогічна та психологічна допомога й підтримка батьків (педагогічний всеобуч, підвищення педагогічної та загальної культури батьків);

- проведення сімейного психологічного консультування щодо корекції сімейних відносин;

- допомога батькам у виборі форм і методів впливу на дітей під час статевого дозрівання, налагодження взаємовідносин у даний період, підбір спеціальної літератури з даних проблем;

- надання психологічної допомоги матерям та іншим членам багатодітної родини;

- налагодження сприятливого психологічного мікроклімату в сім'ях;

- надання інформації стосовно роботи «Телефону довіри»;

- надання допомоги дітям, які мають труднощі у навчанні, у виборі правильного напрямку спілкування з однолітками, навчання різним способам підвищення самооцінки;

- соціально-педагогічна та психологічна робота з членами родини під час кризових періодів.

4. Консультаційний:

- надання консультативної допомоги батькам і дітям з різноманітних питань (виховання дітей, взаємовідносин у сім'ї, організації відпочинку та спільного дозвілля, стану здоров'я тощо);

- роз'яснення батькам про шкоду фізичного покарання та його наслідки, застосування авторитарного стилю у взаємовідносинах, про можливі наслідки

та інші варіанти виховання дітей;

- допомога в подоланні непередбачуваних складних життєвих ситуацій;
- допомога батькам (особливо матері) у працевлаштуванні, відкритті власних справ;
- посередництво у здобутті професійних навичок дітьми з багатодітних сімей (направлення їх на виробництво, школи підготовки та ін.), допомога у працевлаштуванні підлітків та найстарших дітей.

5. Охоронно-захисний:

- інформування членів багатодітних сімей про роботу різних соціальних, психологічних, медичних, правових служб допомоги й підтримки;
- захист прав та інтересів членів багатодітних сімей;
- правова просвіта й підтримка багатодітних сімей, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод;
- допомога в отриманні різних пільг і соціальних послуг, надання інформації про інші види допомоги й соціальні гарантії тощо.

У своїй діяльності соціальний педагог повинен приділяти увагу дітям із багатодітних сімей, оскільки вони є найбільш уразливими під час складних життєвих обставин. Їх необхідно повідомити про діяльність різноманітних служб підтримки й допомоги для людей у будь-яких складних ситуаціях, номери «Телефону довіри» для дітей, підлітків і молоді, екстреної психологічної допомоги, телефони різних служб і центрів.

Зміст роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями ми визначаємо як систему знань, соціальних умінь і практичних навичок, що дозволяють йому ефективно вирішувати професійні завдання. Складовими якої є: знання принципів роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями; знання нормативно-правових документів щодо соціального захисту, соціальних послуг, підтримки й допомоги багатодітним сім'ям; знання сутності, видів, причин виникнення основних проблем багатодітних сімей; знання технологій, форм та методів роботи з багатодітними сім'ями.

Соціально-педагогічна допомога та підтримка багатодітної родини

повинна базуватися на глибокому знанні специфіки цієї категорії сімей. Соціальний педагог, який працює з багатодітною сім'єю є координатором усієї сукупності соціально-педагогічної підтримки, яка повинна сприяти позитивним змінам і налагодженню нормальної життєдіяльності багатодітної сім'ї всіма можливими засобами. Поряд із цим ми розуміємо, що в перспективі кожна багатодітна сім'я, яка потрапила у складні життєві обставини та скористалася допомогою соціального педагога, повинна перерости з пасивного об'єкта соціальної роботи в активного суб'єкта, який здатен самостійно запобігати виникненню можливих проблем, або ж успішно їх долати.

2.2. Технологія соціально-педагогічної діяльності з багатодітними сім'ями

Технологія соціально-педагогічної діяльності – це алгоритм діяльності, у результаті якої досягається певна соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не зводиться до одноразового акту, а являє собою процес, який характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожного нового завдання в соціальній сфері [62].

Основними компонентами діяльності виступають діагностика проблеми, цілепокладання, вибір способів дії і інструментарію, оцінка результатів діяльності [50].

Застосування технології в роботі соціального педагога дозволяє поетапно реалізовувати виділені структурні компоненти його діяльності.

Вирішення будь-якої проблеми дітей та сім'ї, що вимагає втручання соціального педагога, починається з діагностики проблеми, яка включає обов'язковий етап збору аналізу і систематизації інформації, на підставі якої може бути зроблений той або інший висновок.

Наступний етап – пошук шляхів вирішення проблем багатодітних родин. Для цього на підставі діагнозу ставиться мета і прогнозування.

Етап прогнозування у нашій технології соціально-педагогічної діяльності з багатодітними сім'ями в умовах закладу дошкільної освіти полягає у покращенні мікроклімату багатодітної сім'ї та взаємовідносин між членами родини.

Метою нашої технології соціально-педагогічної діяльності з багатодітними сім'ями є збагачення педагогічного досвіду батьків, підвищення їх психолого-педагогічної грамотності через розширення їхнього світогляду та усвідомлення власних виховних позицій.

Наступний етап – вибір відповідних методів і форм організації діяльності соціального педагога, певні засоби, які він використовує в роботі і які дозволяють вирішити проблеми багатодітних сімей в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Методи виступають складовими соціально-педагогічної технології, а комплексне їх використання забезпечує ефективне розв'язання соціально-педагогічних проблем.

За кількісною ознакою форми і методи соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями можна розділити на такі підгрупи:

1. Індивідуальні: бесіда, консультація, інформування.
2. Групові: тренінг, семінар, лекторій, курси, зустрічі зі спеціалістами, прес-конференція, вечір запитань та відповідей, конкурс, виставка, круглий стіл, ігрові програми.
3. Масові: тематичний день, тематичний тиждень, культурні акції та заходи в мікрорайоні, благодійна акція, соціально-рекламна кампанія.

Саме поєднання індивідуальної, групової та масової форм роботи представляють собою особливості технології соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями.

Як форму соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в ми пропонуємо створення «Школи багатодітної родини».

Основна мета роботи шкіл для батьків – підвищити педагогічну та психологічну грамотність батьків через розширення їхнього світогляду та усвідомлення власних виховних позицій. Діяльність «шкіл» здійснюється за

різноманітними напрямками: інформаційна та консультативна допомога багатодітним батькам з покращення внутрішньо сімейних відносин; просвітницька робота серед багатодітних сімей з проблем виховання дітей та репродуктивного здоров'я; надання психологічної, юридичної та соціальної консультаційної допомоги багатодітним сім'ям.

Робота «Школи багатодітної родини» має певну структуру, а саме: група обирає на визначений період часу (один-два місяці) актуальну проблему. Далі чітко визначає мету, завдання, форми проведення та очікуваний результат. Заняття та навчання мають бути інтерактивними та комплексними. У роботі звертатись до активних форм навчання. Адже традиційні лекції чи збори не приваблюють сучасних батьків, а відтак діяльність «школи для батьків» буде неефективною. Основне завдання «школи багатодітної родини» – дослідження кожним учасником існуючої проблеми.

Заняття «школи» проходять у різних формах: лекції, консультації, бесіди, зустрічі з фахівцями, обмін досвідом, майстер-класи, вікторини, презентації власних досліджень педагогів і батьків, перегляд та обговорення відеофільмів, творчі вечори.

В рамках «школи» ми пропонуємо наступні методи соціально-педагогічної роботи.

Методи індивідуальної форми роботи використовуються в роботі з батьками та вчителями. Тут передбачено консультації, які проводяться за індивідуальним запитом батьків та вчителів. Їх метою є надання інформації стосовно особливостей дітей з багатодітних сімей, допомога батькам та вчителям у вирішенні існуючих питань.

Методи групової роботи включають в себе проведення бесіди з батьками. Це дозволить змістовно і всебічно обговорити проблеми багатодітних батьків та їх дітей, визначити конструктивні шляхи їх вирішення.

Психолого-педагогічна просвіта батьків – надзвичайно важливе завдання соціально-психологічної служби школи. Вона спрямована на підвищення педагогічної культури дорослих, розвитку в них позитивного сприйняття своїх

дітей, себе самих, навколишнього світу; розвитку психолого-педагогічних умінь попереджати причини виникнення у сім'ї конфліктів, спілкуватися на засадах емпатії. Батьки мають бути обізнані з особливостями психічного розвитку, навчання та виховання дітей, володіти знаннями про надання допомоги дитині в період кризи, бути готовими співпрацювати з учителем, школою та об'єктивно оцінювати результати своєї діяльності.

З метою просвітницької діяльності серед батьків, формування у них чіткої системи знань щодо особливостей розвитку, навчання і виховання дітей соціально-психологічна служба загальноосвітнього закладу має реалізувати відповідні завдання.

Ефективною формою здійснення психолого-педагогічної просвіти дорослих, на наш погляд, є відеосемінар.

Відеосемінар – це комбінована форма подачі знань батькам, що передбачає перегляд достовірного актуального відеоматеріалу, який розкриває проблемну тему семінару; дискусійний полілог, у ході якого відбувається накопичення інформації, що вноситься окремими його учасниками: соціальний педагог подає та актуалізує наукові знання, учасники ставлять запитання, обговорюють проблеми; спільний пошук шляхів подолання проблеми, під час якого учасники застосовують свій життєвий досвід, а соціальний педагог дає науково обґрунтовані рекомендації щодо їх вирішення; в результаті учасники полілогу мають змогу вибрати стратегії розв'язання наявної проблеми. У такій послідовності відбувається емоційне та пізнавальне мотивування дорослих на пошук способів розв'язання проблем розвитку, навчання та виховання дітей, встановлюється атмосфера довіри, співпраці, а головне – взаємодопомоги.

Наступний метод – проведення майстер-класу для батьків за участі дітей з метою активізації батьків вихованців і залучення їх до освітнього процесу. Бесіди на важливі теми, колективні розмірковування, а головне, спільна творчість дорослих і дітей.

В рамках діяльності «Школи багатодітних батьків» ми пропонуємо

проведення тематичних днів «Єднання родин». Для більш ефективної роботи «Школи багатодітної родини» ми радимо об'єднувати роботу відвідувачів «Школи багатодітної родини» із подібними об'єднаннями сімей, які мають одну чи дві дитини. Це сприятиме обміну досвідом між батьками, тим більше, що сім'ї з однією чи двома дітьми є потенційними кандидатами на придбання статусу багатодітних. Великого значення представлена форма роботи набуває для багатодітних батьків, адже вони у цьому випадку виступають у ролі старшого товариша, котрий особисто відчув всю специфіку феномена багатодітності. Це допоможе їм стати психологічно та емоційно витривалішими, стійкішими до впливів з боку оточуючих. Адже ми знаємо, що багатодітність сприймається соціумом неоднозначно.

В рамках спільної діяльності з батьками ми пропонуємо організацію святкового концерту «Родина» в програму якого включити конкурс «Таланти багатодітних сімей». Мета конкурсу – відродження та популяризація культурних та моральних цінностей багатодітної сім'ї, відродження та збереження родинних традицій.

Завдання конкурсу:

- виховання дітей у дусі відродження та популяризації культурних та моральних цінностей сім'ї;
- виявлення та підтримка талановитих дітей, встановлення дружніх контактів між дитячими, родинними колективами;
- розвиток навичок та здібностей дітей у різних видах та жанрах мистецтва;
- стимулювання пошукової активності дітей у сфері національних традицій, народних ремесел, популяризація традиційної народної культури;
- виховання художнього смаку;
- залучення дітей з багатодітних сімей до кращих зразків класичного та сучасного мистецтва.

На завершальному етапі роботи «школи» ми пропонуємо провести анкетування серед батьків «Оцінка ефективності роботи «Школи багатодітної

родини». Використання даної анкети дозволить правильно оцінити результативність «школи» і своєчасно коректувати можливі недоліки в організації роботи.

Крім того, учасникам пропонується виконати підсумкову вправу «Дерево підсумків», в ході якої вони мають записати на стікерах свої думки і враження, що з'явилися у них під час роботи.

Слід погодитися з думкою, висловленою В. Безпалько: «Будь-яка діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія – на науці. З мистецтва все починається, технологією – закінчується, щоб потім все почалось спочатку». Дійсно, технологія – це те, що уже склалось, прийнято. Але ні одна технологія соціально-педагогічної роботи автоматично не дає успіху: потрібна майстерність виконавця – соціального педагога, щоб досягти необхідного результату.

Таким чином, ми представили й надали характеристику технології соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями в умовах загальноосвітнього навчального закладу, що дозволило нам зробити наступні висновки.

1. Технологія соціально-педагогічної діяльності – це алгоритм діяльності, у результаті якої досягається певна соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не зводиться до одноразового акту, а являє собою процес, який характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожного нового завдання в соціальній сфері.

2. Методи виступають складовими соціально-педагогічної технології, а комплексне їх використання забезпечує ефективне розв'язання соціально-педагогічних проблем. Як форму соціально-педагогічної роботи з багатодітними сім'ями ми пропонуємо створення «Школи багатодітної родини».

3. Діяльність здійснюється за різноманітними напрямками: інформаційна та консультативна допомога багатодітним батькам з покращення внутрішньо сімейних відносин; просвітницька робота серед багатодітних

сімей з проблем виховання дітей та репродуктивного здоров'я; надання психологічної, юридичної та соціальної консультаційної допомоги багатодітним сім'ям. Заняття «школи» проходять у різних формах: консультації, бесіди, зустрічі з фахівцями, обмін досвідом, майстер-клас, презентації власних досліджень педагогів і батьків, перегляд та обговорення відеофільмів, творчі вечори.

2.3. Результати експериментальної роботи з соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї у закладі дошкільної освіти

В закладі дошкільної освіти до нужденних в соціально-педагогічному супроводі відносяться діти, що створюють умови ризику для оточуючих і для самих себе – можливість втрати особистісного розвитку, здоров'я і життя. [32]. До таких дітей ставляться і діти з багатодітних сімей, з причин, розглянутим в попередніх параграфах. В основному ці діти зазнають труднощів в навчанні, в спілкуванні з педагогічним колективом, однолітками, соціально незахищені діти з педагогічною занедбаністю. У таких дітей, як правило, відсутні психічні та фізичні відхилення, їх ризик укладений в процесі виховання як часткове, так і повну його відсутність. Соціально-педагогічної занедбаність проявляється в порушенні формування «Я-концепції» [26; 42]. Є діти, у яких простежується 45 патологія в психічному розвитку і соціальної адаптації. Їм властиве порушення соціалізації, тобто відсутність моральних орієнтирів у житті, порушення моральних норм і правил поведінки в суспільстві, низький рівень духовної культури, втрата контролю над своїми емоціями, агресії, втрата інтересу до навчальної діяльності, засвоєння нових знань, зловживання шкідливими звичками, брехні [54].

Вітчизняні автори, розглядаючи проблему вивчення соціально-психологічного супроводу дітей з багатодітних сімей, класифікують фактори ризику, які об'єднують дітей до цієї групи досить різноманітно. Так, наприклад,

В. Летунова виділяє наступні групи факторів ризику [37]:

- медико-біологічні;
- соціально-економічні;
- психологічні;
- педагогічні.

Вивчимо психолого-педагогічний супровід потребують його багатодітних сімей, з певними ризиками, при якому створюються сприятливі умови для навчання і виховання дитини, і можливості здійснення коригуючих дій в різних аспектах внутрішньо сімейної життєдіяльності.

Супровід дитини з багатодітної сім'ї фахівці розглядають як частина виховного процесу. Соціальний педагог направляють перетворення його відносин з членами сім'ї за допомогою подолання протиріч між батьками, старшими і молодшими дітьми наступними шляхами:

- створення ситуації емоційного співпереживання в системі «мати – дитина». При такому підході, з одного боку мама проникає у внутрішній світ своєї дитини і усвідомлює його переживання, що підштовхує її змінити 46 свою виховну позицію. З іншого боку, дитина починає позиціонувати себе інакше в ситуації, що склалася, це призводить до повного зняття або часткового зниження травмуючої дії його хвилювань, що ускладнюють процес його соціалізації. В ході спільної роботи з соціальним педагогом, дитина усвідомлює свою непричетність до відносинам, що склалися в сім'ї, приймає причини, за якими, так чи інакше, виникають розбіжності і труднощі у відносинах з близькими;

- організація спільної діяльності членів багатодітної сім'ї, що сприяє розвитку конструктивних навичок спілкування, пошуку і розкриття кращих якостей її членів, і в цілому поліпшення психологічного клімату сім'ї;

- інформування батьків про специфічний протіканні розвитку дитини в умовах багатодітної сім'ї [21].

Для здійснення такого супровід фахівці різного профілю – психолог, соціальний педагог і логопед об'єднали свої зусилля і діють спільно в корекції

виявлених соціальних, психологічних відхилень і розвитку дитини. Робота фахівців спрямована на виявлення нужденних дітей з багатодітних сімей, розглядають причини, реабілітують їх в соціальному, психологічному, педагогічному та інших відносинах [11].

Соціально-педагогічна робота спрямована на дослідження матеріального становища, умов проживання, взаємовідносин між членами сім'ї і протягом певного періоду часу проводиться патронаж сім'ї з метою підтвердження і закріплення позитивних змін. З батьками проводяться інформаційно-просвітницькі бесіди, їм надається психолого-медико-педагогічна та соціально-правового допомогу у вихованні дітей.

Метою даної дослідної роботи було вивчення соціально-педагогічного супроводу багатодітної сім'ї, а також визначення пріоритетних напрямків роботи фахівців з багатодітними сім'ями.

Будь-яка діяльність соціального педагога починається з вивчення і аналізу ситуації і проблем, які її характеризують. Цього вимагає раціональна і успішна організація роботи. У передовому педагогічному досвіді можна виявити багато форм і цікавих підходів в роботі школи спрямованих на допомогу багатодітним сім'ям. Багатодітні сім'ї є одними з найбільш незахищених і потребують особливої уваги, підтримки суспільства.

Проблеми, з якими стикаються багатодітні сім'ї полягають в різних аспектах їх життєдіяльності [46]. Для того щоб надати їм реальну допомогу, соціальний педагог повинен, по-перше, виявити проблеми, а по-друге, визначити черговість їх вирішення відповідно до ступеня актуальності для кожної конкретної багатодітної сім'ї.

В опитуванні взяли участь 18 батьків з 9 сімей та 31 дитина:

1. За віковим показником респонденти розподілилися наступним чином: до 29 років – 23%, від 30 до 40 років – 65% і старше 40 років – 12%. Середній вік батьків становив 32 роки.

2. За рівнем освіти показники наступні: вища освіта – 28%, середня спеціальна – 45%, середню професійну – 16%, середня освіта – 11%.

3. За рівнем: доходу вище середнього – 6%, середній рівень доходу – 41%, нижче середнього – 53%.

4. За кількістю дітей в сім'ї: 3 дитини – 6 сімей, 4 дитини в двох сім'ях і в одній -5 дітей.

5. За згуртованості сім'ї: 56% з числа опитаних респондентів оцінює свою сім'ю як «міцну, з рідкісними випадками сварок». 16,5% батьків віднесли свою сім'ю до числа «дуже міцною: повне взаєморозуміння між членами родини», а 11% сімей перебуває в стані розлучення. Решта 5,5% вказують на наявність проблем в сім'ї, відзначаючи, що взаємини між членами сім'ї погані. 11% респондентів стверджували, що їхня сім'я «в цілому стійка, але з частим числом конфліктів».

6. За впливом мікроклімату: можна сказати, що в 44% сімей існують певні труднощі у формуванні здорового мікроклімату. Це негативно впливає на виховання дітей, а також на їх уявлення про свою майбутню сім'ю. Батьки реалістично оцінюють вплив мікроклімату сім'ї на формування уявлень дитини про майбутню сім'ю, з цієї причини 12% опитаних припустили, що їх дитина в якості моделі власної сім'ї не вибере батьківську. 49% батьків не були впевнені, що їхня сім'я стане прикладом для дитини в майбутньому. І тільки 39% респондентів були впевнені, що батьківська сім'я буде для дитини еталоном. Таким чином, навіть батьки з сімей з благополучним мікрокліматом не впевнені в установках дітей при формуванні власної сім'ї.

7. За важливістю відносин в сім'ї: з точки зору 88% батьків, в першу чергу дитині важлива від сім'ї радість спілкування, розуміння і підтримки. 49,5% впевнені у важливості для дитини спокою і захищеності у власній родині. Матеріальне забезпечення, на думку батьків, виявилось принципово важливо для 27,5% опитаних. Батьки висловили впевненість в тому, що чим краще відносини між подружжям, тим менша дитина звертає увагу на матеріальне забезпечення в сім'ї. Для дитини дуже важливий емоційний спокій, мирне і радісне спілкування з батьками, стійкий і надійний контакт з ними.

8. Наявність об'єктивних можливостей для включення дітей в побутову, господарську, виховну діяльність сім'ї є фактором, що забезпечує дієвість і стійкість сімейного виховання. Також не обходимо ділитися з дітьми про проблеми, що існують в родині. За результатами опитування, 83% батьків вважає за необхідне повідомляти дитині про труднощі, що виникають в житті сім'ї. 17% батьків вважають за краще не навантажувати дітей «дорослими проблемами».

9. Спільно з бабусями і дідусями серед респондентів проживають 55% сімей. Це незмінно сприяє передачі досвіду між поколіннями, полегшує виховний процес для тат і мам, але може бути джерелом конфліктів, якщо виховні стратегії батьків і бабусь, дідусів не збігаються, в такій ситуації більш імовірним є непослідовний стиль виховання. Так у 35% опитаних, бабусі і дідусі участь у вихованні беруть від разу до разу, через невдоволення цим самими батьками і 10% зовсім не допускають в виховний процес нікого, крім їх самих.

10. Те, що стосується безпосередньо обов'язків по вихованню дітей, на думку респондентів, лежать в основному на: дружині – 93% відповідей; чоловіка – 55% відповідей; бабусь, дідусів – 44% відповідей. При цьому законодавство батька і матір наділяє абсолютно рівними правами і обов'язками по відношенню до дітей. Але культурні традиції дещо по-іншому розподіляють ролі батька і матері у вихованні дітей.

11. Те, що основний виховний вплив на дитину надає мати позначили 87,5% батьків, а що вплив батька на дитину можна порівняти з впливом дитячого садка відповіли 66%. Виховний вплив саду зростає в тих сім'ях, де батьки відчувають дефіцит часу для спілкування з дитиною. На користь бабусь і дідусів висловилися 33%. Наступні відповіді були такі – телебачення – 22%, однолітки – 11%, вулиця – 5,5%.

12. Дитячий садок – другий після батьківської сім'ї інститут соціалізації, який крім розвитку інтелекту і передачі знань формує моделі поведінки дитини, його цінності, його систему взаємини зі світом. Більше число батьків – 93%

позитивно оцінили виховний вплив садка на свою дитину, 11% впевнені, що дитячий сад не робить ніякого виховного впливу, і 5,5% батьків вважає, що дитячий сад надає тільки негативний вплив. Слід зазначити, що ті батьки, які негативно оцінюють виховний вплив садка на дитину, мають неадекватні виховні установки, не знають вікових, психологічних особливостей дітей, не мають педагогічних знань, мало спілкуються з дітьми.

13. За допомогою в питаннях виховання 44% з опитаних батьків звертаються до вихователя, соціальному педагогу, психологу. 50% батьків вважають за краще радитися зі своїми батьками, знайомими, а 6% не бачать сенсу і не відчувають довіри до сторонньої допомоги.

14. По стилю виховання: 68% батьків у відносинах з дітьми і вибрали демократичний стиль виховання. 20% відзначили важливою характеристикою в багатодітній родині авторитарного ставлення батьків до дітей, без урахування їхніх інтересів і бажань. 12% опитаних не змогли визначитися з відповіддю.

15. Відносно питання про роль покарань і заохочень у вихованні дітей у 16,5% відсутня орієнтація на підтримку успіхів своєї дитини, демонструючи - «холодний тип» спілкування. Відсутність стимулюючих підкріплень, які фіксують досягнення дитини негативно впливає на його розвиток. Заохочення і покарання дитини можна розглядати як контролюючу фазу в виховній стратегії сім'ї. За хорошу поведінку, вчинки, успіхи 45% батьків хвалять своїх дітей. 22% батьків в якості заохочення дарують подарунки, солодощі. 11% заохочують дітей додатковими розвагами (прогулянки, кіно, комп'ютерні ігри). 5,5% дають гроші і 16,5% не змогли відповісти на це питання. Як вербальні оцінки дитини домінував відповідь: «хвалю на словах». В покарання домінує заборона розваг 38,5%, вербальні форми покарань – роз'яснювальна бесіда, строгий, серйозна розмова, і т.д. – 28,5%. «Постановка дитини в кут» – 22%, але така форма покарання більш характерна для дитини дошкільного віку і вже не актуальна з молодшим школярем. Фізичні покарання використовують 5,5% батьків. Зовсім не карають дитини – 5,5% батьків.

16. Взаємовідношення з дітьми в більшості опитаних сімей не обходяться

без конфліктів. Найпоширенішими причинами конфліктів виявилися – 27,5% послалися на недотримання режимних моментів, тривалого перегляду телевізора, комп'ютера – 22%, недисциплінованості – 22%, грубого ставлення до старших – 16,5%.

17. За типом поведінки в конфліктній ситуації: встановлено, що на компроміс йде – 38,5% батьків, 33% – вибирають співробітництво, 17,5% – батьків використовують в конфлікті придушення волі дитини, і уникнення і пристосування в конфліктних ситуаціях використовуються батьками в – 5,5%.

18. Ведуть бесіду зі своїми дітьми: 82,5% батьків – про поведінку, обговорюють події вчорашнього дня – 55%, 33% батьків вибирають в якості теми для бесіди взаємини дитини з друзями. 44% батьків розмовляють з дітьми дуже рідко через завантаженість на роботі. Але дефіцит спілкування з дитиною відзначили всі опитувані батьки.

19. Як найбільш актуальну проблему виховання: 55% батьків вказали здоров'я і фізичний розвиток. Крім того, для батьків значущим аспектом виявилось інтелектуальний розвиток дитини, а також його поведінку як в садку, так і вдома – по 49,5%. Виховання працьовитості виявилися важливі для 44%, моральне виховання відзначили – 33% опитаних. Лише 11% батьків вважають за необхідне виховувати у дитини вміння організовувати своє дозвілля і враховувати емоційний стан дітей.

20. По причині виникнення труднощів у вихованні: 66% батьків позначили брак часу на виховання дітей і відзначили високу завантаженість на роботі – 55%. Погані житлові умови відзначили 55% і брак грошей 49,5% батьків. Труднощі, пов'язані з відсутністю педагогічного досвіду і знань психологічних і вікових особливостей дітей відзначили 33% і 27,5% відповідей респондентів. Несприятливу сімейну ситуацію вказало 16,5% і неузгодженість подружжя у виборі методів виховання – 16,5% батьків.

Отже, соціальна ситуація в багатодітних сім'ях несприятлива для сімейного виховання: батьки, не дивлячись на те, що в сім'ї багато дітей, скаржаться на відсутність педагогічного досвіду та відповідних знань, головні

труднощі – це відсутність часу і матеріальних засобів. Але в цілому отримані матеріали дозволяють зробити висновок про збереження орієнтації батьків на традиційну модель сім'ї.

Наступним моментом було докладне дослідження обстановки в неблагополучних багатодітних сім'ях, в яких виховуються 12 дітей. Діагностичні методики [66] застосовувалися, з урахуванням всіх вимог до них, а саме: проведені методики не завдали загрози психічному і фізичному здоров'ю обстежуваних; при цьому кількість і зміст методик відповідало цілям обстеження; методики підбиралися з урахуванням: віку і психофізіологічного стану обстежуваних, місця і часу обстежуваних.

«Малюнок сім'ї» – використовується для вивчення внутрішніх стосунків у сім'ї; визначення провідних патерн поведінки кожного з членів сім'ї; виявлення рівня розвитку інтелекту [58]. Стосовно до дітей, тому що проєктивна методика найбільш цікава і дає великі діагностичні відомості.

За результатами, отриманими завдяки методиці – «Малюнок сім'ї», отримані такі дані:

- 50% дітей відчують дефіцит спілкування в сім'ї
- 23% дітей відчують себе відкинутими і непотрібними
- 7% дітей включають до складу сім'ї сторонніх людей
- 10% позбавлені будь-яких близьких стосунків у сім'ї
- 10% виділяють одного члена сім'ї, ігноруючи інших.

Отримані дані дозволили зробити висновок про те, що благополуччя сім'ї залежить від типів внутрісімейного виховання. Тому далі вивчалися типи виховання в сім'ях з використанням опитувальника для батьків «Аналіз сімейних взаємин» [67]. Це необхідно для встановлення порушень процесу виховання; для виявлення типу негармонійного паталогізіруючого виховання; для розуміння психологічних причин цих порушень.

В результаті проведеної дослідної роботи, були отримані наступні результати: типи виховання в опитуваних сім'ях найрізноманітніші:

- Потворствующая гиперпротекція – 15%

- Жорстоке поводження – 5%
- Гіперпротекція – 10%
- Нестійкий стиль виховання – 10%
- Підвищена моральна відповідальність – 10%
- Недостатність вимог-заборон до дитини – 15%
- Емоційне відкидання – 25%

Виходячи з отриманих характеристик сімей було складено і реалізований план роботи з багатодітними сім'ями.

Для сімей з потуранням типом виховання потрібно конструктивно обговорювати проблеми після їх вислуховування. Спираючись на це, було організовано збори на тему «Покарання та заохочення», на якому розглядалися методи покарання і види заохочення, а так само вчинки, за які можна і потрібно карати або заохочувати. Батькам, що не прийняв активної участі в обговоренні теми, були запропоновані індивідуальні консультації для обговорення демонстративних і гіпертимних рис особистості, що формуються у дитини в процесі такого виховання.

Позитивно відгукнулися на пропозицію про проведення індивідуальної консультації 15% батьків, інші вважали консультації мораллю про виховання їхніх дітей.

Для сімей з жорстоким поводженням з дітьми проведені індивідуальні консультації, які відвідали лише 2% з 5%. Тим, хто прийшов батькам пояснили, що відмова від співпраці спричинить неефективність терапії. На додаток до бесід були організовані малі групи для ділової гри на 5-7 чоловік – «Заповіді сімейного виховання», після закінчення якої за консультацією звернулися ще 2% із загального числа сімей.

Для сімей, в яких простежується підвищена моральна відповідальність, провели батьківські збори «Взаємодія батьків і дітей».

Для сімей з гіперпротекцією в стилі виховання були організовані відвідування на дому, так як на батьківські збори такі батьки приходили відмовилися. Під час відвідування таких сімей, була встановлена низька

зацікавленість в проблеми та успіхи у їх дітей – 20%. В ході проведення індивідуальних консультацій батьки самі стали проявляти інтерес до життя своїх дітей, не чекаючи відвідин їх соціальним педагогом.

Для сімей з нестійким стилем виховання проводилися батьківські збори на тему «Проблеми спілкування батьків і дітей». Після обговорення теми за допомогою і консультацією звернулися навіть ті батьки, у яких не спостерігалось внутрішньо сімейних проблем.

У сім'ях з недостатньою вимогливістю до дитини були організовані батьківські збори на тему «Протистояння або співробітництво». В ході бесіди батьки активно брали участь і охоче ділилися батьківським досвідом.

Робота з сім'ями, в яких присутній емоційне відкидання, проводилася спільно з родинами з жорстким стилем виховання. Їм зачитали лекції на теми: «Про Вас і для Вас батьки»: роль сім'ї у формуванні особистості дитини, сім'я очима дитини, чи знають вони нас?» В результаті чого частина батьків усвідомили брак ласки і розуміння до своїх дітей.

Після проведення корекційної роботи з багатодітними сім'ями було продіагностовано динаміку змін, за допомогою спостереження, бесіди, метод недописаний тези.

За підсумками отриманих результатів, виявилось:

20% сімей майже повністю позбулися ознак неблагополуччя, усвідомивши помилки у вихованні, налагодили психологічний клімат в родині і контакти з дітьми;

15% усвідомили факт неблагополуччя своєї сім'ї і проявили готовність до взаємодії зі шкільними фахівцями для усунення проблем;

10% прислухалися до рекомендацій щодо психологічного клімату в сім'ї і стали періодично відвідувати індивідуальні консультації.

Викладені вище дані вказують на дієвість, реалізованої програми, констатуючій позитивні результати і веде до позитивної перспективі.

2.4. Характеристика комплексу заходів соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей

Згідно з результатами дослідної роботи стає очевидною важливість соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей.

При здійсненні соціально-педагогічного супроводу конкретної багатодітної сім'ї, діяльність може бути організована в таких аспектах:

- проведення додаткових занять для батьків з метою допомоги в навчанні і вихованні дитини;
- застосування напрацьованого досвіду в області формулювання проблеми і конкретизації шляхів її вирішення;
- застосування запобіжних неблагополуччя діагностик і заходів;
- здійснення заходів по залученню до спільної дозвільної діяльності всіх членів багатодітної сім'ї;
- реалізація напрацьованих заходів і технік по оперативному висновку сімей зі складних або кризових ситуацій;
- здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення, відновлення здоров'я членів сім'ї, на організацію відпочинку дітей у відповідних установах.

Фахівці для надання допомоги та здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей організують свою роботу спільно зі службами соціально захисту. Це зобов'язує їх бути професійно підкованими і в повній мірі підготовленими для здійснення виховної роботи. В цілому вищесказане можна об'єднати в поняття педагогічної майстерності.

По більшій мірі педагогічну майстерність фахівців і педагогів буде залежати не тільки від особистих якостей, але ще і від наявних знань і умінь. Педагогічна майстерність можна визначити об'єктивними і суб'єктивними факторами:

- об'єктивні фактори являють собою систему умінь, навичок і знань – професійні знання в галузі педагогіки, психології, фізіології розвитку дітей різного віку, різні методики по виховній роботі. Ці знання потрібні для

здійснення повноцінного вивчення дітей, аналізу їх поведінки і скоєних ними вчинків, особливостей їх спілкування, сумісності одну дитину з групою інших дітей.

Фахівці і педагоги повинні вміти організовувати співпрацю і спільну діяльність дітей і батьків, володіти певними прийомами ораторського мистецтва, правильно ставити тон з усіма членами багатодітних сімей, в тому числі і неблагополучними. Тим самим даючи самим собі можливість не просто вести бесіду, а впливати і переконувати сказаним на прийняття раціональних рішень з боку всіх членів родини. Правильно обрана педагогічна техніка, з урахуванням вироблених навичок в області психології спілкування, дасть можливість зрозуміти вихованця, і правильно висловлювати своє ставлення до певних вчинків і дій, показувати своє емоційне ставлення. Цей процес повинен бути підвладний навичкам самоконтролю, самоаналізу і навіть самопостереження.

– суб'єктивні чинники – складаються з якостей, що характеризують особу і унікальність її майстерності. Якості, необхідні і достатні для збереження умов формування особистості, що здійснює соціально-педагогічний супровід фахівця і/або, такі: професійна спрямованість особистості – полягає в адекватному розумінні цілей і завдань, що здійснюється фахівцем діяльності, сформульовані професійних мотивів, стійкість інтересів, переконань, поглядів і ідеалів, які відносяться до обраної професії; професійне мислення – його прояв відбивається в діяльності, в процесі прийняття рішень по поставленим завданням і тим самим визначає її успішність; самосвідомість – мається на увазі свідомість фахівцем самого себе в контексті його професійної діяльності, в напрацьованих професійних якостей, певних здібностей і можливостей.

Робота соціального педагога спільно з психологом, логопедом і медичним працівником в складі консилиуму повинна приводити до постановки своєчасної комплексної оцінки багатодітній сім'ї на основі отриманих результатів. Після цього, наступним кроком необхідно вживати складання плану дій і плану

психологічної та педагогічної корекції при необхідності:

- фахівці і педагоги повинні розвивати до себе у батьків почуття довіри; сприяти створенню в сім'ї середовища всебічної підтримки дітей;
- забезпечувати захист прав та інтересів дітей;
- визначати перспективи роботи з батьками по дитячо-батьківським відносинам, надаючи допомогу в сімейному вихованні;
- сприяти розвитку соціальних аспектів у дитини в багатодітній родині, звертаючи увагу на негативні зміни в його поведінці;
- розширювати можливості щодо здійснення психолого-педагогічного та соціального консультування; по можливості здійснювати сімейну терапію;
- організовувати і проводити на дому батьківські збори.

Фахівцям і педагогам для успішного соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей необхідно усвідомлювати важливість застосування заходів щодо ранньої профілактики різного неблагополуччя в багатодітних сім'ях.

Для цієї мети сформулюємо види допомоги багатодітним сім'ям:

- надання безкоштовного харчування дітям з багатодітних сімей;
- допомога у визначенні дітей з багатодітних сімей в безкоштовні табори і санаторно-курортні установи в канікулярний час;
- організація благодійних зборів речей і грошових коштів, надання гуманітарної продовольчої допомоги на районному рівні;
- сприяння в отриманні різних пільг та допомог;
- поширення і надання інформації про різні доступних багатодітним сім'ям пільги та допомоги;
- організація дитячого і спільного з їх батьками дозвілля;
- підвищення інформованості батьків багатодітних сімей про специфіку роботи різних служб;
- здійснення психолого-педагогічної допомоги в підвищенні освіти батьків багатодітних сімей;

- в процесі сімейного консультування проведення психологічної корекції сімейних відносин;
- здійснення пропаганди здорового способу життя членам багатодітних сімей;
- освіта батьків багатодітних сімей в правових аспектах;
- допомога в організації сприятливого соціального середовища всередині багатодітних сімей;
- проведення бесід і консультацій про способи підвищення самооцінки членів багатодітних сімей;
- створення умов для можливості отримання дітьми певних професійних навичок;
- систематичний і безперервний облік і / або попередження асоціально-морального поведінки всіх членів багатодітних сімей;
- сприяння в попередженні та вирішенні внутрішньо сімейних конфліктних ситуацій;
- здійснення індивідуальних консультацій для всіх членів багатодітних сімей;
- взаємодія на постійній основі з установами системи профілактики;
- здійснення профілактики дитячих неврозів.

Фахівців і педагогів необхідно забезпечити додатковими науково-методичними посібниками та популярними виданнями по соціальному і психолого-педагогічному супроводу багатодітних сімей. Для підвищення ефективності роботи в даному напрямку необхідно звернути увагу на наступне:

- для підвищення знань, навичок, вміння по практиці здійснення супроводу з фахівцями і педагогами необхідно організувати семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації;
- для комплексної організації заходів щодо соціально-педагогічному супроводу багатодітних сімей та їх дітей необхідно виділення штату співробітників соціальної роботи.

Планова робота з розвитку методичної бази повинна включати в себе: організацію наукового супроводу роботи фахівців і педагогів з розробки та впровадження нових методик діагностики соціального самопочуття, адаптації багатодітних сімей до умов проживання; ініціацію обміну досвідом психолого-педагогічного супроводу багатодітних сімей між дошкільними установами на районному рівні; розробка кожним фахівцем і педагогом стратегії методичної роботи в рамках конкретної теми у відповідності зі своєю професійною діяльністю і з метою передачі досвіду у вигляді методичних рекомендацій.

ВИСНОВКИ

Родина – соціальний осередок суспільства. Виконуючи різні свої функції, вона тим самим організовує і здійснює зв'язку в суспільстві. Людське співтовариство – це велика павутина, ниточки якої тримають всю структуру, переплітаючись між собою. Так і сім'я, малий соціальний інститут, підтримує всю систему суспільства до певної стабільності.

У процесі здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у закладі дошкільної освіти та організації роботи фахівців в даному напрямку, слід врахувати мотиваційні умови та доступні ресурси закладі дошкільної освіти. З метою здійснення успішної діяльності необхідна наявність наступних умов – це інформаційні ресурси, вони потрібні для аналізу, формулювання цілей і завдань діяльності закладу дошкільної освіти.

В системі сучасної освіти з'явилася можливість поділу корекційної та розвиваючої роботи. При здійсненні корекції, фахівець реалізує супровід має певні еталони розвитку, до яких прагне наблизити супроводжуваного. Під час розвиваючої роботи фахівець орієнтується на середньовікові норми розвитку. Це відіграє важливу роль при створенні умов, при яких супроводжуваний дитина зуміє піднятися на оптимальний для нього рівень розвитку.

За корекційної роботою закріплений сенс «виправлення» відхилень, а за розвиваючої роботою закріплюють сенс допомоги в розкритті потенційних можливостей дитини і членів його сім'ї.

Фахівці та педагоги соціально-педагогічного супроводу спрямовують свою роботу на здійснення процесів психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу дітей в їх установі і членів їх сімей. До них відносяться фахівці різного профілю: соціальні педагоги, психологи, логопеди, медичні працівники, вихователі та ін. Всі вищеобзначені фахівці здійснюють спільну діяльність із супроводу відповідно до їх посадовими інструкціями, функції кожного фахівця і педагога чітко визначені, складені навчально-методичні

плани і затверджені адміністрацією. До здійснення процесу супроводу також залучають батьків дітей, керівників гуртків / секцій, представників громадських організацій та інших зацікавлених осіб. У своїй діяльності фахівці із супроводу необхідно керуватися міжнародними актами про захист прав дітей.

Отже, соціально-педагогічний супровід багатодітних сімей – не складання різноманітних методів корекційно-розвиваючої, профілактичної, захисно-правової, реабілітаційної та здоров'язберезувальної роботи, а комплексна діяльність, спрямована на вирішення завдань корекції, розвитку, навчання, виховання і соціалізації в суспільстві.

На сьогоднішній день одним з ознак позитивного розвитку територіальної системи освіти є соціально-педагогічний супровід дітей в закладі дошкільної освіти. Розвиток системи соціально-педагогічного супроводу раніше презентував собою стихійний, що направляє в основному доброю волею деяких керівників освітніх установ процес. Але тепер можна сміливо сказати, що цей процес стає організованим, планомірним і керованим.

Невід'ємною частиною діяльності будь-якої освітньої установи сьогодні є турбота про реалізацію права дитини на повноцінний і вільний розвиток. Це говорить про те що, в даний час в системі освіти соціально-педагогічний супровід всіх учасників виховного процесу стало найбільш затребуваним.

В ході проведеної дослідної роботи було встановлено, що здійснення соціально-педагогічного супроводу багатодітних сімей у закладі дошкільної освіти сприяє поліпшенню виховання і освіти дітей, психологічного клімату в сім'ях та в цілому позитивно впливає на зміцнення сімейних зв'язків.

Підсумковим результатом роботи виявилися позитивні зміни внутрішньо сімейного клімату досліджуваних багатодітних сімей, підвищення батьківської зацікавленості в житті дітей та взаємодії з педагогами і фахівцями, зміцнення зворотного зв'язку з дітьми та батьками, в формуванні постійної основи по роботі над виявленням та рішенням значного кола проблем і в зниженні деяких показників соціального неблагополуччя частини багатодітних сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеевко Т. Як сімейне середовище впливає на дитину. *Початкова школа*. 2000. № 10. С. 57-60.
2. Антонов А. И. Социология семьи. Москва : ИНФРА-М, 2007. 640 с.
3. Аседова, Э. М. Многодетная семья и ее проблемы. *Современные проблемы культуры и воспитания*. Махачкала, 2005. Вып. 2. С. 36-38.
4. Афанасьєва Ю. В. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 201-206.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
6. Безтелесна Л., Юрчик Г., Нагай Ю. Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 6. С. 22-27.
7. Бейкер К. Теория семейных систем М. Боуена. *Вопросы психологии*. 1991. № 6. С.155-164.
8. Берне Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. Москва : Прогресс, 2006. 233 с.
9. Бочарова В. В. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход. Москва : Альфа-книга, 1999. 202 с
10. Бреева Е. Б. Программа социальной работы с многодетными семьями. Москва : Наука, 1992. 156 с.
11. Букій Т. В. Використання проектної діяльності у роботі з багатодітними сім'ями. *Педагогічні науки*. 2016. № 133. С. 15-18.
12. Букій Т. В. Зміст соціально-педагогічної підтримки в контексті роботи з багатодітною сім'єю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Київ, 2016. С. 92–103. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19\(1\)__11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19(1)__11).

13. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия : краткий курс лекцій. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 144 с.
14. Ватрас В. А. До питання про законодавче закріплення поняття сім'ї. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 44. С. 327-332.
15. Войцях Т. В. Інноваційні методики діагностичної роботи з сім'єю : спецкурс. Черкаси : ОПОПП, 2012. 68 с.
16. Глазунова М. А. Методика социально-педагогической поддержки семей с детьми : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Просвещение, 2012. 174 с.
17. Годлевська А. І., Шпалерчук Н. В. Проблеми багатодітних сімей в Україні, окремі аспекти соціально-педагогічної роботи з ними. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2015. Вип. 25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2015_25_6.
18. Голубева Л. Ф. Проблеми організації соціального захисту багатодітних сімей та шляхи їх вирішення. *Соціально-економічні явища і процеси*. 2013. № 6. С. 72–79.
19. Добрянський А. Я. Законодавче забезпечення підтримки багатодітних сімей у період незалежності України (1991–2013 рр.). *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 38. С. 120-126.
20. Добрянський А. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС). *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44. С. 104-110.
21. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
22. Зберегти сім'ю. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / автори-упоряд. : О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. Київ : ЕКМО, 2008. 160 с.
23. Зверева О. Л., Ганичева А. Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание : учеб. пособ. Москва : Просвещение, 1999. 71 с.
24. Ібрагім Ю. С. Соціально-педагогічна підтримка багатодітних сімей

- громадськими організаціями: проблеми та перспективи. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 100-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znrkhnpu_ped_2015_48_14.
25. Інформаційно-аналітичний звіт мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва. 2017. 61 с. URL: http://ssm.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/11/АНАЛІТИЧНИЙ-ЗВІТ-2016_final.doc.
  26. Калачаева И. И. Словарь социального педагога и социального работника. 2-е изд. Минск : БелЭн, 2003. 256 с.
  27. Консультування сім'ї : методичні поради для консультацій батьків / за ред. В. Г. Постового. Київ : ДЦССМ, 2003. 330 с.
  28. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
  29. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка : у 3 т. Івано-Франківськ, 2006. Т. 2. 288 с.
  30. Корж І. А., Романова Н. Ф. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи. Вісник Приазовського державного технічного університету. *Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2018. Вип. 1. С. 142-145.
  31. Крамаренко Л. В. Категорія «багатодітні сім'ї» у законодавчих актах України. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2011. № 4. С. 269-276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_uprav1_2011_4_38.
  32. Кузьменко Т. М. Сучасна сім'я: основні характеристики та тенденції розвитку. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. Київ, 2009. № 2. С. 16–21.
  33. Кучукова Н. Ю. Социальная работа с неблагополучными и проблемными семьями : мультимедийное учеб. пособие. Санкт-Петербург : СПбГИПСР, 2014. URL: http://social-orthodox.info/pages/5_4_iz_hrestomatii.htm.
  34. Лодкина Т. В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства : учебник. Москва : Академия, 2003. 147 с.
  35. Овчарова Р. В. Психология родительства. Москва : Академия, 2006. 368 с.
  36. Павленок П. Д., Руднева М. Я. Технологии социальной работы с

- различными группами населения : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2009. 272 с.
37. Панкратов Н. В. Социальный и биологические аспекты родительства. *СОЦИС*. 2006. № 10. С. 116-122.
38. Пожидаєва Н. Багатодітні:соціально не захищені. *Вісник пенсійного фонду України* : загальнодержавне інформаційно-аналітичне видання. 2013. № 5. С. 12-13
39. Політко Н. Сім'я як соціальний інститут і природне середовище для виховання дитини. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 29–34.
40. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402- III. Редакція від 31.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
41. Проектні технології у дошкільному навчальному закладі / упоряд. Ю. Д. Буракова. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 204 с.
42. Расновська І. І., Кубіцький С. О. Соціальний супровід неблагополучних сімей. *Вісник Національного університету оборони України. Питання педагогіки*. 2011. № 5 (24). С. 55-59.
43. Ричардсон Р. У. Силы семейных уз. Санкт-Петербург : Изд-во «Акцидент», 1994. 136 с.
44. Рогозянский А. Проблемы многодетной семьи сегодня. *Журнал Московской Патриархии*. 2004. № 11. С. 63-75.
45. Рожков М. И. Комплексная поддержка семей с детьми. Москва : Прогресс, 2013. 320 с.
46. Романова Н. Ф., Семигіна Т. В., Левченко В. М. Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика* : науково-методичний журнал. 2008. № 4. С. 70–84.
47. Саленко Н. Дом с большой буквы: Как повысить статус многодетной семьи? *Социальная педагогика*. 2004. № 3. С. 68–77.
48. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 роки) : Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003

- року. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. 254 с.
49. Словарь-справочник по социальной работе / под ред Е. И. Холостовой. Москва : Юрист, 2000. 424 с.
  50. Социальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под общ. ред. М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 416 с.
  51. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / автори-упоряд. : О. М. Мороз, Г. І. Постолюк, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко. Київ : ЕКМО, 2008. 160 с.
  52. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / за заг. ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ, 2003. 128 с.
  53. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : наук.-метод. посіб. для студентів ВНЗ / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. Тернопіль : Астон, 2010. 304 с.
  54. Стрельник О. Багатодітна сім'я в Україні: дискурси та суперечності соціальної політики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 1. С. 156-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2011_1_13.
  55. Технології соціально-педагогічної роботи : навчальний посібник / за заг. ред. А. Й. Капської. Київ, 2000. 372 с.
  56. Торохтий В. С. Психология социальной работы с семьей : учебник / В. С. Торохтий. Москва : ЭКСМО Пресс, 1996. 224 с.
  57. Трубавін І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : навчальний посібник. Київ, 2003. 132 с.
  58. Филиппова Г. Г. Психология материнства. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 240 с.
  59. Флейк-Хобсон К., Робинсон Б., Скин П. Развитие ребенка и его отношений с окружающими. Москва : Центр общечеловеч. ценностей, 1993. 510 с.
  60. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Юрків Я. І. Інноваційні технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями «групи ризику» : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»,

2013. 540 с.

61. Холостова Е.И. Технологии социальной работы: учебник. Москва : ИНФРА-М, 2002. 225 с.
62. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 285 с.
63. Шеляг Т. В. Социальный статус многодетных семей и их способность к самопомощи. *Социальная педагогика*. 2005. № 1. С. 15.
64. Шмигля К. Ю. Багатодітна сім'я як об'єкт соціальної роботи. *Reporter of the priazovskyi state technical university. Socially-humanitarian sciences and public administration*. 2018. Вип. 1. С. 142-145.
65. Шнайдер Л. Б. Основы семейной психологии. Москва : Изд-во Гардарики, 2013. 331 с.
66. Штейн А. Многодетная семья в постиндустриальном мире. *СОЦис*. 2007. № 4. С. 14-18.
67. Яригіна Є. П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель : монографія. Харків : Монолит, 2016. 196 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11723/1/Yrugina_2016.pdf.